Capitolul VI

Metode de cercetare în lingvistică

Ca ştiinţă umanistă prezentînd adînci interferenţe deopotrivă cu ştiinţele naturii, dar şi cu ştiinţele spiritului, lingvistica are în vedere clase de fenomene foarte complexe, acoperind domenii vaste ale orizontului cunoaşterii umane. Definirea, înţelegerea şi explicarea acestor fenomene reclamă constituirea unei metodologii adecvate a cercetării.

Prin metodă înţelegem un ansamblu sistematic de principii, norme şi tehnici de cercetare a căror mînuire conduce la cunoaşterea sistematică a unui fenomen dat, concretizată în descrieri, definiţii, ipoteze şi teorii ştiinţifice. Statutul de graniţă al ştiinţelor limbii implică şi în domeniul metodologiei o situaţie specială. În cursul constituirii sale ca disciplină modernă, autonomă, lingvistica a trebuit ca, pe lîngă circumscrierea obiectului său de studiu, să-şi descopere şi metode de cercetare proprii. Vom vorbi aşadar, referindu-ne la lingvistică, de două tipuri de metode: metode nespecifice şi metode specifice. Prin metode nespecifice înţelegem metodele cu valoare epistemologică generală, metode care, într-o formă sau alta, sunt utilizate şi de alte discipline ştiinţifice, fie ele umaniste sau ştiinţe ale naturii. Prin metode specifice înţelegem, dimpotrivă, acele metode constituite în cîmpul cercetării lingvistice şi caracterizînd-o în mod exclusiv.

Principalele metode nespecifice utilizate de lingvişti sunt: observaţia, experimentul, inducţia, deducţia şi ipoteza. Dintre metodele de cercetare specifice vom discuta despre: metoda comparativ-istorică, metoda reconstrucţiei interne, metoda geografiei lingvistice; acestor metode cu caracter tradiţional li se adaugă metode moderne, cum sunt metodele analizei structurale şi de prelucrare informatico-matematică: statistica, analiza funcţională, metoda generativ-transformaţională, metoda analizei în constituenţi imediaţi etc.

Înainte de a le aborda pe fiecare în parte, se cuvine să subliniem faptul că, în practica cercetării lingvistice, aceste metode sunt aplicate de cele mai multe ori în mod simultan şi concertat, cerinţele fundamentale ale

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

oricărei investigații științifice – adecvarea la obiect, principiile simplității și noncontradicției – reclamînd flexibilitatea și complementaritatea mai multor metode.

6.1. Metodele nespecifice: observația, experimentul, ipoteza, inducția, deducția

Metodele nespecifice utilizate de cercetarea lingvistică sunt: observația, experimentul, inducția, deducția și ipoteza. Cu excepția experimentului, aplicat în lingvistică aproape în mod exclusiv în epoca modernă, celelalte metode caracterizează abordarea limbajului în epoca socotită „pre-științifică" a științei limbii, în Antichitate și în Evul Mediu.

O b s e r v a ț i a este primul pas al oricărei cunoașteri. Înainte de a-și putea pune întrebări asupra limbajului în general, filosofii Antichității au trebuit să observe și să rețină unele dintre aspectele mecanismului de funcționare a limbii pe care o vorbeau. Ei au făcut, de exemplu, observația de însemnătate capitală că vorbirea umană are un caracter articulat, adică se prezintă sub forma înlănțuirii unor secvențe fonice segmentabile și analizabile (conceptul de *διάρθροσις* 'articulare' era un concept important al doctrinei stoicilor, fiind preluat și în terminologia gramaticală latină: lat. *articulatio*), care pot fi apoi combinate în cuvinte. La rîndul lor, cuvintele se pot combina în unități mai mari, enunțuri (propoziții și fraze). Pornind de la aceste observații elementare, s-a ajuns apoi la redactarea unor gramatici ale limbilor greacă și latină, singurele limbi cunoscute și studiate în mod sistematic în cultura europeană veche. Toate ipotezele și teoriile lingvistico-filosofice din Antichitate au fost fundamentate exclusiv pe observarea acestor două limbi.

Ca metodă primară, observația continuă să servească lingviștilor și în epoca modernă, adeseori în asociere cu metoda experimentului, de exemplu, în cadrul activităților de înregistrare de material lingvistic, practicate pe teren de către dialectologi, sau de „monitorizare" a tendințelor de evoluție a normelor limbii literare, care cad în sarcina cercetătorilor preocupați cu alcătuirea de lucrări cu caracter practic-normativ cum ar fi îndreptarele ortoepice sau morfologice, dicționarele cu caracter practic etc. În principiu, orice proces de cercetare lingvistică pornește, sau ar trebui să pornească de la observarea unui fapt de limbă oarecare.

E x p e r i m e n t u l este o metodă specifică științelor naturii (fizica, chimia, biologia) și a căpătat o pondere decisivă în epoca modernă, în

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

special în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, o eră a pozitivismului în istoria cunoaşterii umane, cînd savanţii acordau o mare importanţă verificării empirice, experimentale, a oricărei ipoteze de lucru. În epoca veche sunt rare experimentele în cîmpul cercetării limbajului. Cel mult poate fi citată în acest sens o iniţiativă a faraonului egiptean Psametic, relatată de Herodot în *Istoriile* sale: dorind să afle care este cea mai veche limbă, cea a egiptenilor sau cea a frigienilor, faraonul a poruncit ca doi nou-născuţi să fie crescuţi izolat, în afara oricărei prezenţe umane, urmînd să se observe la final care este primul cuvînt rostit de ei. Constatînd că acest cuvînt a fost *bekos*, care în limba frigienilor înseamnă 'pîine', faraonul a tras concluzia că limba şi poporul frigian sunt mai vechi. Dincolo de caracterul profund inuman al acestui experiment, ineficienţa lui a fost observată de Herodot însuşi, care îşi exprimă îndoiala că păstorul pus să-i supravegheze pe cei doi nou-născuţi i-ar fi putut îngriji fără să le vorbească. Cu rezultate neînsemnate, metoda experimentului a fost întrebuinţată şi în cadrul cercetărilor de epistemologie genetică, un fel de reeditări moderne ale procedurii faraonului egiptean, prin care s-a încercat explicarea procesului de însuşire a limbajului de către om în primii ani de viaţă.

Un domeniu în care abordarea experimentală putea da rezultate notabile este domeniul cercetării sunetelor vorbirii, acestea fiind singurele elemente materiale din fenomenul complex al limbajului. Acest lucru s-a şi întîmplat, o dată cu apariţia, către începutul secolului XX, cînd mijloacele tehnice de înregistrare a emisiei sonore au permis-o, a **foneticii experimentale sau instrumentale** (fr. *phonétique expérimentale* sau *instrumentale*, engl. *instrumental, physical, experimental* sau *laboratory phonetics*, germ. *Experimental-phonetik*)[1]. Fondatorul foneticii experimentale este socotit abatele J.-P. **Rousselot** (1846-1924), cercetările sale fiind ulterior continuate de învăţaţi precum **M. Grammont, L. Roudet, L.E. Armstrong, D. Jones, H. Klinghardt, L.V. Šerba**, iar la noi de **Emil Petrovici** (1899-1968) şi **Al. Rosetti** (1895-1991).

Prelucrînd iniţial datele empirice ale psihologiei experimentale şi ale fiziologiei umane şi preluînd, în mare măsură, instrumentarul conceptual

1. În literatură, moda cercetărilor de fonetică experimentală din această epocă a produs figura memorabilă a profesorului Higgins, eroul unei cunoscute piese de teatru a lui G.B. Shaw.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

şi aparatura acestor ştiinţe, foneticienii adepţi ai acestei metode au reuşit să conducă fonetica la un grad de abstractizare superior, formulînd concluzii cu caracter general, în urma sistematizării rezultatelor examinării cazurilor particulare ale emisiei fonice produse de un număr mare de vorbitori ai diferitelor limbi. În a doua jumătate a secolului XX, fonetica experimentală şi-a rafinat foarte mult metodologia, prin crearea unor dispozitive şi aparate speciale de înregistrare, modulare şi descriere a sunetelor vorbirii (sonograful, filmograful, magnetofonul, oscilograful, chinograful etc.). În ultimii ani, computerizarea operaţiilor de înregistrare şi prelucrare a datelor a sporit enorm gradul de exactitate a preluării datelor, deschizînd căi noi de manipulare a faptelor şi a rezultatelor. Surprinderea exactă a caracteristicilor fizice ale sunetelor vorbirii (durată, timbru, deschidere), a modului şi a locului lor de producere în cadrul aparatului fonator reprezintă primul pas spre descrierea ştiinţifică a trăsăturilor distinctive ale fiecărui fonem în parte. Toate aceste progrese tehnologice au făcut posibilă descrierea mult mai exactă, aproape exhaustivă a sistemelor fonematice ale limbilor moderne. În ţara noastră, la Institutul de Fonetică şi Dialectologie al Academiei Române, de cîteva decenii, colective de foneticieni profesionişti efectuează, sub coordonarea lui Al. Rosetti şi, mai recent, Andrei Avram, ample cercetări sistematice de fonetică experimentală asupra sistemului vocalic românesc, activitate desfăşurată în paralel cu acţiunea de înregistrare a unor mostre consistente din varietăţile dialectale ale românei actuale.

În încercarea sa de a fundamenta o teorie a limbii absolut autonomă faţă de alte ştiinţe ale spiritului, Louis Hjelmslev (1899-1965), ilustru reprezentant al Şcolii Lingvistice de la Copenhaga şi unul dintre cei mai reputaţi teoreticieni contemporani, statuează ca principiu fundamental al demersului său teoretic un principiu empiric, conform căruia rezultatele cercetării pot fi socotite certe şi adecvate doar atunci cînd concordă cu datele empirice furnizate de natura specifică a obiectului cercetării, în cazul de faţă, limbajul uman. Conform acestui principiu, „descrierea trebuie să fie lipsită de contradicţii, exhaustivă şi cît mai simplă. Condiţia inexistenţei contradicţiilor are preponderenţă faţă de aceea a tratării exhaustive. Condiţia tratării exhaustive are preponderenţă faţă de aceea a simplităţii"[2]. Dacă este adevărat faptul că aplicarea consecventă a acestui principiu empiric ne poate conduce la articularea unei teorii generale a limbajului – obiectul unei teorii a limbii

2. HJELMSLEV, *Prolegomene...*, p. 17.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

fiind, după Hjelmslev, ceea ce este general şi abstract în fenomenul lingvistic, adică sistemul –, nu-i mai puţin adevărat că atenţia cercetătorilor este atrasă în mod inerent şi de aspectele fenomenale ale limbajului, adică de faptele lingvistice aparţinînd unor limbi istorice concrete. Investigaţia ştiinţifică va reclama, în consecinţă, instrumentarea unor metodologii mai complexe, în cadrul căreia colectarea empirică a faptelor se îmbină cu ipoteza, inducţia şi deducţia, ca etape epistemologice necesare.

Cît priveşte acum ipoteza, cercetarea lingvistică modernă practică mai rar acest tip de metodă elementară, întrucît există deja doctrine şi teorii lingvistice complex articulate şi fundamentate pe principii solide, aşa încît emiterea unor noi ipoteze în spaţiul teoretic pare celor mai mulţi cercetători nejustificată. Abordări ipotetice sunt încă operaţionale în dezbaterea unor probleme mai dificile de filosofia limbajului, cum ar fi mecanismul de producere a semnificaţiei, raportul între gîndire, existenţă şi limbaj sau problema originii limbajului. În acest cadru, de cele mai multe ori sunt reluate vechi teme ale reflecţiei despre limbaj care, în absenţa unor date empirice, se prezintă ca ipoteze. De pildă, în cadrul disputei referitoare la caracterul motivat sau arbitrar al semnului lingvistic, ipotezele care se confruntă pot fi privite ca reformulări ale temei centrale din dialogul platonician *Cratylos*, respectiv întrebarea dacă numele sunt justificate prin natura lor (*φύσει*) sau sunt rezultatul unei convenţii umane (*θέσει*)[3]. În alţi termeni, controversa dintre adepţii ipotezei convenţionaliste şi ai celei naturaliste a fost reluată în Evul Mediu, în special în filosofia scolastică a limbajului. Pentru nominalişti, noţiunile cu care operează gîndirea nu sunt altceva decît simple concepte realizate de spirit cu ajutorul limbajului. Realiştii, dimpotrivă, consideră că noţiunile universale (gen, specie, diferenţă specifică etc.) nu sunt doar concepte obţinute prin abstracţie de intelectul uman, ci deţin o fiinţare reală, de ordin inteligibil, dar situată în afara simţurilor. Minţi strălucite ale acestei epoci istorice (Thomas de Aquino, Guilelmus Occam, Duns Scotus, ca să numim doar pe cîţiva) s-au străduit să rezolve, într-un sens sau altul, această dilemă. Dincolo de personalităţi, de şcoli de gîndire şi de curente, dezvoltarea polemicii în jurul acestei tematici reprezintă însăşi „preistoria" lingvisticii ca ştiinţă.

3. Vezi *supra*, § 5.4.1.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

În sfîrşit, să mai adăugăm şi faptul că ipoteza este întrebuinţată cu succes în cadrul metodei comparativ-istorice, atunci cînd, de exemplu, ne raportăm în chip ipotetic la o limbă sau un dialect originar, proto--indo-europeana, care s-ar afla la baza limbilor aparţinînd familiei de limbi indo-europene.

I n d u c ţ i a şi d e d u c ţ i a sunt metode complementare, proprii majorităţii ştiinţelor, atît ştiinţelor naturii, cît şi ştiinţelor spiritului. Urmînd metoda inducţiei, investigaţia ştiinţifică se orientează dinspre particular către general, dinspre multiplicitate către constantă, dinspre individ către specie[4]. Pornind de la datele empirice acumulate prin observaţie, spiritul operează cu definiţii, clasificări, generalizări, formulînd principii, legi şi teoreme cu valabilitate universală. Calea inversă, a deducţiei, constă, în esenţă, în confruntarea unui principiu general, acceptat de intelectul uman ca fiind adevărat, cu datele concrete noi oferite de observarea continuă a realităţilor. În cursul istoriei sale, lingvistica s-a dovedit o ştiinţă prin excelenţă inductivă. Înainte de a formula enunţuri teoretice cu caracter general, gramaticienii au trebuit să efectueze disocieri amănunţite ale structurilor gramaticale ale limbilor pe care le cunoşteau în mod intuitiv şi natural. Observînd caracterul repetabil sau constant al unor fenomene lingvistice sau al unor particularităţi ale limbilor, gînditorii ajung la formularea unor reguli descriptive sau funcţionale ale limbii. Este cazul aşa-numitelor l e g i f o n e t i c e: acumulînd o cantitate suficientă de fapte concrete aparţinînd unor limbi înrudite sau unor stadii diferite din dezvoltarea unei aceleiaşi limbi, reprezentanţii Şcolii Neogramatice au formulat legile modificărilor fonetice specifice anumitor limbi. Avînd un caracter necesar, aceste legi fonetice sunt cele care explică schimbările lingvistice şi trecerea unei limbi către altceva, adică naşterea unei noi limbi. De exemplu, se consideră că are caracter de lege faptul că *á* + *n* din cuvintele latineşti s-a transformat în limba română în *î*, după cum atestă multe exemple: lat. *canem* > rom. *cîne*, lat. *panem* > rom. *pîne*, lat. *manus* > rom. *mînă*, lat. *lana* > rom. *lînă* etc. Această lege fonetică a fost formulată de lingvişti procedîndu-se în mod inductiv, adică pornind de la fapte către principiu.

Metoda inductivă este însă folosită nu doar în domeniul gramaticii şi al foneticii istorice, ci şi în cel al lingvisticii sincronice. Astfel, pornind de

4. *Cf.* HJELMSLEV, *Prolegomene...*, p. 19: „Inducţia poate fi definită pe scurt ca o ascensiune de la componentă la clasă, şi nu de la clasă la componentă. E vorba aşadar de un fenomen sintetic, nu analitic, de o metodă care constă în generalizare, nu în specificare".

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

la observarea empirică a caracteristicilor sunetelor vorbirii într-o limbă dată, fonetician ajunge la definirea sunetelor-tip sau a fonemelor, la fel cum gramaticianul obține clasele de cuvinte și de forme gramaticale sau definește categoriile gramaticale (caz, diateză, mod etc.) pornind de la studiul mulțimii faptelor concrete. Tot astfel, în urma prelucrării și clasificării materialului faptic prelevat prin cercetarea de teren, cercetătorul toponimiei poate ajunge să formuleze legi și principii ale formării toponimelor, iar cercetătorul vocabularului unei limbi poate formula principii ale formării cuvintelor (derivare, compunere etc.) într-o limbă dată. În lingvistică, metoda inducției constituie fundamentul sintezei: cercetătorul abordează fenomene disparate, culese din actele de vorbire sau din texte scrise, detașînd în cele din urmă, după generalizări succesive, tabloul general al domeniului investigat.

După cum ne atrage atenția HJELMSLEV, *Prolegomene...*, p. 19-21, întrebuințarea exclusivă a inducției în cercetarea lingvistică poate conduce însă la rezultate complet nesatisfăcătoare. Diferite clase sau concepte gramaticale stabilite pe cale de inducție, cum sunt cele de „genitiv", „perfect", „pasiv" etc., nu pot fi incluse într-o definiție generală, căci realitățile desemnate de aceste categorii gramaticale sunt sensibil diferite de la o limbă la alta: un anumit conținut are conceptul de „gen" în latină, și altul în română. De exemplu, *arbor* este în latină de genul feminin, pe cînd *arbore* este în română de genul masculin. „Soarele" este în română și latină de genul masculin, pe cînd în germană *die Sonne* este un substantiv feminin.

Prin urmare, nu este de mirare că aplicarea rigidă a căii inductive a condus, nu de puține ori, în lingvistică la rezultate nesatisfăcătoare, uneori de-a dreptul greșite. Neputința de a ne desprinde de materialul empiric, așa-numita „factologie", reflectă imposibilitatea accederii la teoretizarea unor principii generale, după cum și invers, aprecierile superficiale, bazate pe o cantitate insuficientă de fapte lingvistice, pot conduce la formularea unor generalizări greșite. Pentru evitarea unor astfel de pericole, lingvistului îi stau la dispoziție procedurile deductive, proprii drumului invers, de la general către particular, de la clasă către componentă, de la gen către specie și de la specie către individ. Metoda deducției are așadar un caracter analitic. Stăpînind legile și principiile generale proprii domeniului său de cercetare, lingvistul poate aborda zone necunoscute sau mai puțin cunoscute. Aplicarea deductivă a principiilor unei teorii lingvistice permite descrierea adecvată și corectă a unei limbi mai puțin cunoscute sau chiar reconstrucția, pe baza materialelor documentare fragmentare, a unei limbi dispărute (de exemplu, hittita și toharica,

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

vechi limbi indo-europene) sau a unei faze neatestate documentar din istoria unei limbi bine cunoscute (de exemplu, româna primitivă). Caracterul complementar al perspectivelor deductivă şi inductivă în cercetarea lingvistică este surprins cu acuitate de HJELMSLEV, *Prolegomene...*, p. 57:

> Un procedeu poate consta, printre altele, din *analize* şi deci să fie o *deducţie*, după cum poate consta şi din *sinteze* şi deci să fie o *inducţie*. Prin *sinteză* înţelegem descrierea unui obiect ca o componentă a unei clase (...), iar prin *inducţie* înţelegem o sinteză continuă, în care diferitele sinteze sunt legate una de alta printr-un raport de determinare.

6.2. Metodele specifice ale cercetării lingvistice

Vigoarea lingvisticii şi atractivitatea ei pentru specialiştii din alte domenii ale cunoaşterii umane constă, între altele, şi în faptul că lingviştii au reuşit să inventeze şi să perfecţioneze o serie de metode adecvate obiectului lor de studiu, limbajul uman în genere şi limbile istorice a atare. Utilitatea, flexibilitatea şi eficienţa acestor metode specifice ale cercetării lingvistice au fost verificate în practica cercetării, conducînd la un nivel neobişnuit de elevat al cunoştinţelor acumulate de ştiinţele limbii, după aproximativ două secole de „lingvistică ştiinţifică". În cele ce urmează, vom expune succint, îmbinînd expunerea istorică şi prezentarea sistematică, cele mai importante dintre metodele specifice ale cercetării lingvistice

6.2.1. *Metoda comparativ-istorică*

Metoda comparativ-istorică este un fel de „via regia" a lingvisticii moderne. Inventarea în primele decenii ale secolului al XIX-lea a primei metode de cercetare cu adevărat ştiinţifice a limbii a condus rapid la autonomizarea lingvisticii ca ştiinţă, prin desprinderea sa de filologie, pe de o parte, şi de filosofie, pe de altă parte. Premisa teoretică a comparativismului istoric poate fi formulată astfel: Pentru a se putea ajunge la generalizări teoretice, limbile existente sau cunoscute trebuie comparate între ele. Se va observa astfel că unele se înrudesc cu altele, ceea ce înseamnă că provin dintr-o limbă anterioară comună. Diferenţele dintre limbile înrudite se datorează evoluţiei istorice diferite a fiecărei limbi în parte, aşadar factorului timp. Fiecare limbă în parte îşi are istoria ei în cadrul unui grup de limbi. Această istorie poate fi studiată cu mijloace ştiinţifice specifice.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

6.2.1.1. *Scurt istoric. Întemeietorii: F. Bopp şi R.K. Rask*

Se consideră în genere că savantul german Franz Bopp (1791-1867) şi danezul Rasmus Kristian Rask (1787-1832)[5] sunt întemeietorii de drept ai lingvisticii comparativ-istorice întrucît, simultan, dar separat unul de altul şi în spiritul ideilor şi tendinţelor inovatoare care îşi făceau loc în comunităţile savante ale epocii ca urmare a descoperirii limbii sanscrite şi a emergenţei ideologiei romantice, cei doi învăţaţi au dezvoltat această nouă metodă, aplicînd-o limbilor concrete. Constatarea faptului că limbile evoluează, schimbîndu-se în timp, precum şi formularea unor principii ale schimbărilor lingvistice datează însă din secolul anterior. DUCROT – TODOROV, *Dictionnaire...*, îl menţionează în acest sens pe eruditul francez A.R.J. Turgot (1727-1781) care, în articolul „étymologie" din *Encyclopédie*[6], vorbeşte despre un „principiu intern" al schimbării lingvistice, care nu ţine seama de voinţa oamenilor. Turgot exemplifica acest principiu prin transformarea lat. *hospitale* în fr. *hôtel*, prin parcurgerea unor etape succesive, guvernate de cauze naturale. Acest proces se numeşte moştenirea de către limba în cauză (franceza) a unei unităţi lingvistice din limba de origine (latina). În schimb, cînd, prin intervenţia voinţei umane, se confecţionează un termen nou pornindu-se de la altul existent într-o altă limbă, avem de a face cu împrumutul lexical. În contextul amintit, acelaşi cuvînt latinesc *hospitale*, aparţinînd latinei medievale, a fost împrumutat mai tîrziu în limba franceză şi adaptat în forma *hôpital*, mult mai apropiată de etimonul său latin[7]. Turgot mai formula o observaţie importantă: schimbările lingvistice au un caracter regulat, ele respectînd organizarea internă a limbii. De aceea, asemănările întîmplătoare între cuvinte aparţinînd unor limbi diferite au un caracter nerelevant, dacă nu este vorba despre un împrumut. Astfel, Turgot respinge explicaţia etimologică fantezistă, dar

5. Vezi MOUNIN, *Istoria...*, p. 112-116, unde se relevă prioritatea istorică a savantului danez în privinţa definirii principalelor principii ale comparativismului istoric. Posteritatea imediată l-a considerat însă pe Bopp drept părintele de fapt al noii metode.
6. Monumentala lucrare, operă colectivă a iluminiştilor francezi, a fost publicată între 1751 şi 1775.
7. Rezultatul acestui fenomen este existenţa în limbile romanice a aşa-numitelor „dublete etimologice". În limba română putem cita cuplurile *drept-direct, frupt-fruct, plăcintă-placentă*, ale căror componente sunt moştenite, respectiv împrumutate, după lat. *directus, fructus, placenta*.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

larg acceptată în epocă a lat. *britannica* prin ebr. *baratanae* 'țara cositorului', oferind explicația corectă, a derivării din lat. *britan-* + suf. *-ica*. Elementele componente ale unui termen (în cazul de față, radicalul și sufixul) trebuiesc explicate separat.

Studiile etimologice ale lingviștilor europeni, care vor conduce în cele din urmă la detalierea și fundamentarea teoretică a metodei comparative, capătă o nouă perspectivă și o consistență superioară o dată cu trezirea interesului pentru limbi îndepărtate în timp și spațiu, cum sunt sanscrita, persana sau gotica. Climatul romantic, favorizînd, în special în Germania, atracția pentru spațiile exotice și înclinația spre epocile revolute ale istoriei, ca și spre specificul național al popoarelor, va favoriza interesul științific pentru limbile vechi neatestate documentar sau atestate lacunar, punîndu-se problema necesității reconstruirii lor. A doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost o eră a dicționarelor de tot felul. Numeroasele dicționare poliglote publicate acum sugerează cercetătorilor asemănările dintre limbi, care trebuiau explicate. Una dintre primele formulări ale conceptului de înrudire lingvistică îi aparține englezului Sir William Jones (1746-1794), care a ținut în anul 1786 o comunicare la Asiatic Society din Calcutta, arătînd că asemănările dintre sanscrită, greacă și latină nu pot fi întîmplătoare, ci trebuiesc explicate prin existența în preistorie a unei limbi comune, neatestată în scris[8], limbă în care își vor fi avut originea și gotica, celtica și vechea persană. Această limbă originară va fi ulterior denumită limba comună indo-europeană, ario-europeană sau indo-germanică[9]. În aceeași epocă, și anume în anul 1799, lingvistul maghiar G. Gyarmathi (1751-1830) a publicat la Göttingen lucrarea *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata*, în care sunt emise o serie de observații comparative, aplicate de data aceasta domeniului familiei de limbi ungro-finice. Lucrarea care a avut însă ecoul cel mai puternic în epocă și, deopotrivă, impactul cel mai important asupra dezvoltării ulterioare a cercetărilor comparativ-istorice se intitulează *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem*

8. Toate aceste trei limbi „have sprung from some common source which, perhaps, no longer exist" (*apud* BLOOMFIELD, *Language*, p. 12).
9. Elementele componente ale acestor sintagme erau destinate să sugereze extremitățile geografice ale spațiului de răspîndire a limbilor aparținînd familiei în cauză, respectiv subcontinentul indian la est și Europa la vest. Întrebuințați mai ales de către savanții germani, ultimii doi termeni au căzut astăzi în desuetudine, din cauza conotațiilor rasiste pe care le-au avut în prima jumătate a secolului XX.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache (Frankfurt am Main, 1816) şi îi aparţine lui Franz Bopp. Acesta este textul în care se defineşte pentru prima dată cu exactitate conceptul ştiinţific al înrudirii dintre limbi. Pornind de la premisele teoretice emise în această lucrare, Bopp colecţionează şi clasifică o mare cantitate de material faptic, pe care îl organizează în cea dintîi şi cea mai cunoscută gramatică comparată a limbilor indo-europene, *Vergleichende Grammatik des Sanskrits, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen*, 4 volume, Berlin, 1833-1852. Devenit profesor la recent înfiinţata Universitate din Berlin, Franz Bopp va redacta o gramatică a limbii sanscrite (*Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache*, ed. a II-a, Berlin, 1845)[10], publicînd şi o serie de studii speciale dedicate unor limbi puţin cunoscute în comunitatea ştiinţifică, albaneza, celtica şi vechea prusiană.

Premisa teoretică a demersurilor lui Bopp consta, ca la majoritatea contemporanilor săi, în postularea unei faze primare în istoria devenirii speţei umane, în care ar fi existat o corespondenţă perfectă între gîndire şi limbaj, categoriile lingvistice reflectînd cu fidelitate categoriile gîndirii. În această etapă primară, limbile şi-ar fi constituit formele lor flexionare, care aveau iniţial un caracter regulat. Această primă fază nu este atestată, căci noi cunoaştem limbile doar în faza lor secundară, considerată de Bopp ca o perioadă de declin şi degradare, în cadrul căreia, datorită schimbărilor fonetice, formele flexionare ale cuvintelor şi-au redus numărul, urmînd, în plus, căi diferite în limbile înrudite. Bopp dezvoltă astfel t e o r i a a g l u t i n ă r i i, arătînd că unele dintre cuvintele din limba primitivă şi-au pierdut caracterul autonom, devenind simple terminaţii ale altor cuvinte şi aglutinîndu-se cu acestea[11]. Se ajunge astfel la distincţia teoretică între ceea ce numim astăzi radical lexical şi morfeme flective. În acest mod s-ar explica apariţia în limbile indo-europene a unor sufixe verbale, prin aglutinarea unor vechi unităţi independente. Acest proces este exemplificat de Bopp prin fenomene precum transformarea rădăcinii i.-e. **es/*s-* 'a fi' în sufixul de aorist *-s-* (ca în formele verbale lat. *dixi* 'am spus' şi gr. ἔδειξα 'idem'), sau a

10. Tradusă în limba română de Mihai Eminescu; manuscrisul traducerii eminesciene a fost editat de Petru Creţia şi Amita Bhose în M. Eminescu, *Opere*, vol. XIV, Editura Academiei, Bucureşti, 1983.
11. O formă mai elaborată a acestei teorii se găseşte la Jacob Grimm, în micul său tratat depre originea limbajului (vezi GRIMM – RENAN, *Două tratate...*, p. 53 şi urm.).

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

rădăcinii i.-e. **bheu/*bhū-* 'a fi' în sufixul *-ba-* al imperfectului latin (*cantabam*). Deşi fundamentul teoretic al afirmaţiilor lui Bopp a suferit corecturi esenţiale, foarte multe dintre explicaţiile sale de amănunt sunt în continuare acceptate de către specialişti. Istoria limbilor indo-europene îi apare învăţatului german ca un proces continuu de modificare a formelor şi de diversificare neîntreruptă a dialectelor şi limbilor; în consecinţă, cu cît analiza comparativă se apropie în timp mai mult de faza ipotetică primară, cu atît deosebirile dintre limbile înrudite sunt mai mici. În concepţia lui Bopp, limba sanscrită, fără să se identifice cu indo-europeana primitivă, se prezintă ca fiind cea mai conservatoare şi cea mai apropiată de presupusa indo-europeană comună. Aplicînd un criteriu morfologic de clasificare, Franz Bopp distinge trei clase de limbi[12]:

a) limbi fără rădăcini propriu-zise, lipsite de posibilitatea compunerii şi de organizare gramaticală (limba chineză);
b) limbi cu rădăcini monosilabice, capabile de compunere şi cunoscînd flexiunea externă (limbile indo-europene);
c) limbi cu rădăcini bisilabice, cu schelet triconsonantic purtător de semnificaţie şi cu flexiune internă (limbile semitice).

Această clasificare nu mai corespunde stadiului actual al cunoaşterii ştiinţifice, dar are meritul de a fi prima încercare de clasificare tipologică a limbilor pe criterii structurale intrinsece (v. *infra*, § 7.1).

În aceeaşi perioadă, dar fără să fie la curent cu cercetările lui Bopp, lingvistul danez Rasmus Kristian Rask parvine şi el la formularea principiilor centrale ale comparativismului istoric. Împrejurarea că opera sa capitală, *Cercetări asupra originii vechii limbi nordice sau originea limbii islandeze* (*Undersögelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*), redactată în 1814 şi tipărită în 1818 la Copenhaga, a fost publicată în daneză, limbă cu circulaţie internaţională restrînsă, a făcut ca ideile sale să fie puţin receptate în Europa. Ideile expuse în această lucrare vor fi dezvoltate şi aplicate de Rask într-o serie de monografii lingvistice dedicate unor limbi particulare, pe care autorul le considera doar nişte cercetări preliminare în scopul elaborării unei vaste gramatici universale. Cele mai multe dintre lucrările sale au rămas în manuscris (aproximativ 950 de texte conţinînd descrierea diferitelor limbi de pe glob). Într-un articol publicat în anul 1951, Louis Hjelmslev îl consideră pe compatriotul şi înaintaşul său drept creatorul de fapt al

12. Vezi GRAUR – WALD, *Scurtă istorie...*, p. 83.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

lingvisticii generale comparate căci, spre deosebire de Bopp, care a fost aproape exclusiv fonetician, Rask a formulat distincții teoretice mult mai elaborate și mai apropiate de concepția modernă despre limbaj. Rasmus Rask a fost primul lingvist care a dovedit caracterul indo-european al limbilor germanice, arătînd deopotrivă și înrudirile structurale și genealogice ale acestui grup de limbi cu limbile baltice și cu cele slave, integrate de el într-o ramură comună din trunchiul indo-european, ramură deosebită de cele corespunzătoare limbilor latină și greacă veche.

Constatînd că limbile germanice au păstrat unele forme mai vechi decît cele din latină sau din greacă, Rask a tras concluzia – respinsă de cercetările ulterioare – că limbile germanice ar fi urmașele unei proto-limbi vorbite în perioada preistorică în sud-estul Europei. În lucrarea sa *Über die thrakische Sprache*, Halle, 1822, Rask identifica această limbă primară cu limba tracilor, socotită de el limba indo-europeană primitivă. Prin această ipoteză, lingvistul danez respingea ideea înrudirii limbilor sanscrită și iraniană cu limbile indo-europene, admițînd doar unele împrumuturi reciproce între indo-europeană și grupul indo-iranian.

Observînd cu atenție structura fiecărei limbi în parte, Rask urma o cale inductivă către elaborarea unei teorii generale a limbii, ceea ce constituia țelul final al cercetărilor sale. El a sesizat astfel faptul că limba reprezintă un sistem, adică un organism perfect articulat, dar care funcționează pe baze fiziologice. Prin accentul pus pe acești termeni organicişti, Rask prefigurează într-un fel distincțiile de enormă însemnătate epistemologică propuse ulterior de Wilhelm von Humboldt (între care dublul caracter al limbii, cel de activitate creatoare, *enérgeia*, și cel de structură constituită, *ergon*) și Ferdinand de Saussure (între *langue* și *parole*). Pe baze teoretice clare, lingvistul danez a formulat într-o manieră proprie principiile transformării limbilor și, implicit, coordonatele principale ale metodei comparativ-istorice. El a arătat că înrudirea dintre limbi se reflectă în similitudinile și identitățile formale care țin de sistemul fiecăreia, adică de alcătuirea internă a fiecărei limbi în parte. În timp, consideră Rask, se schimbă nu aceste sisteme, ci felul cum ele se realizează în viața limbilor, în actele concrete de vorbire, cum am spune astăzi. Între descoperirile notabile ale lui Rask este menționată și formularea cu exactitate a schimbărilor fonetice sistematice din germanica primitivă, schimbări denumite ulterior mutația consonantică (germ. *Lautverschiebung*). El a arătat că acolo unde alte limbi indo-europene au un *p*, în limbile germanice apare un *f*, ca de exemplu în seria cuvintelor: lat. *pes* 'picior', engl. *foot*, germ. *Fuß*; gr. *πέντε* 'cinci', engl. *five*, germ. *fünf*; lat. *pauci* 'puțini', engl. *few*.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

6.2.1.2. *Începuturile filologiei comparate: germanistica, indo-europenistica, slavistica, romanistica*

În orizonturile deschise de cercetările lui Bopp şi Rask, asistăm pe parcursul secolului al XIX-lea la o veritabilă explozie a cercetărilor istorico-comparative. Noua metodă devine, mai întîi în spaţiul cultural german, apoi în întreaga Europă, doctrina oficială în universităţi. Sunt cercetate intens grupuri de limbi din marea familie indo-europeană, se publică gramatici istorice şi dicţionare etimologice concepute după noile principii şi metode. Capul de serie al acestor lucrări cu caracter monografic este monumentala lucrare *Deutsche Grammatik* a lui Jacob Grimm (1787-1867), al cărei prim volum a apărut în 1819. Următoarele trei volume au apărut în anii 1826, 1831 şi 1837, cel de-al cincilea, dedicat sintaxei, nu a mai fost publicat niciodată. Este vorba nu de o gramatică a limbii germane, ci de un tratat de gramatică comparată a limbilor germanice (germana, olandeza, frisiana, engleza, scandinavica şi gotica). În special prin ediţia a II-a, din 1822, a volumului I al lucrării sale, unde găsim o expunere sistematică a faptelor, Grimm a pus bazele etimologiei ştiinţifice, prin impunerea conceptului de legefonetică în explicarea transformărilor cuvintelor. Grimm descoperă şi formulează principalele legi fonetice care jalonează evoluţia şi diversificarea radicalilor lexicali în principalele limbi germanice, indicînd şi corespondenţii acestora în alte limbi indo-europene. Acest principiu al corespondenţelor consonantice între limbile indo-europene, cunoscut sub numele de legea lui Grimm, este recunoscut şi astăzi ca valabil.

Aplicînd principiul corespondenţelor fonetice, un alt lingvist german, August Friedrich Pott (1802-1887), pune bazele documentare, dar şi metodologice pentru cel dintîi dicţionar etimologic al limbilor indo-europene, prin lucrarea *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, publicată între anii 1833 şi 1836. Termenul *etimologie* îşi capătă o nouă semnificaţie şi un nou conţinut ştiinţific, devenind sinonim cu istoria cuvîntului supus cercetării, căruia i se caută formele din fazele mai vechi ale limbii în cauză, prin comparaţie şi cu formele corespondente din alte limbi înrudite. De exemplu, noţiunea de 'mamă' este exprimată în diferite limbi indo-europene prin complexe sonore asemănătoare, la baza cărora se află o formă

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

indo-europeană primitivă **mātēr*[13], reconstituită pe baza atestărilor existente în limbile cunoscute. Această formă primitivă trebuie să se fi aflat la baza unei serii întregi de cuvinte precum: sanscr. şi avest. *mātā*, vechea armeană *mair*, vechea greacă *mētēr* (*μητήρ*), lat. *māter*, alb. *motrε* 'soră', vechea irlandeză *māthir*, lituaniană *motē* 'soţie', veche slavă *mati* (*мати*), vechi germanic **mōder*. Ultima formă se află, la rîndul ei, la baza următoarelor forme, atestate în diferite perioade ale limbilor germanice moderne: vechi englez *mōdor*, vechi frisian *mōder*, vechi saxon *mōdar*, vechi german de sus (*Althochdeutsch*) *muoter*, engl. *mother*, germ. *Mutter*. Investigaţiile ulterioare în acest domeniu al etimologiei indo-europene au fost sintetizate de savantul lexicograf Alois Walde (1869-1924), a cărui activitate de o viaţă a fost finalizată în cele din urmă de Julius Pokorny, care a tipărit între anii 1928 şi 1932 cele trei volume ale reputatului dicţionar etimologic al limbilor indo-europene (*Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*).

Cercetarea sistematică, pe principiile comparativ-istorice, pare să fi fost iniţiată în domeniul limbilor slave de către lingvistul rus Aleksandr Vostokov (1781-1864), care, în lucrarea *Рассужденье о словянском языке служащий в веденьем к граммативке сего языка* din 1820, întrevedea posibilitatea de a reconstitui sistemul slavei comune comparînd între ele limbile slave cunoscute. Adevăratul întemeietor al slavisticii moderne este însă Fr. Miklosich (1813-1891), profesor la Universitatea din Viena, ale cărui monumentale lucrări sunt şi astăzi valabile: *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Viena, 1862-1865 (primul şi multă vreme singurul dicţionar al limbii slavone), *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* (5 volume, Viena, 1852-1875) şi *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen.*

În domeniul romanisticii, cel care a elaborat prima gramatică comparată a limbilor neolatine a fost Friedrich Diez (1794-1876), prin publicarea între anii 1836 şi 1838 a lucrării *Grammatik der romanischen Sprachen.*

O nouă perspectivă, deschisă de larga acceptare a principiilor comparativismului istoric, se remarcă şi în studiul limbilor clasice, greaca

13. Un asterisc (*) notat la începutul unui enunţ, cuvînt, radical, sunet sau formă gramaticală este semnul convenţional că respectiva unitate sau structură lingvistică nu a fost atestată documentar sau înregistrată în uzul unei limbi, ci este reconstruită sau presupusă.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

şi latina. Dacă secole la rînd aceste două limbi de cultură ale Europei fuseseră intens studiate dintr-un unghi descriptiv-normativ, ele devin acum jaloane şi termeni de comparaţie pentru studiul evoluţiei de ansamblu a familiei indo-europene, ceea ce implică descifrarea propriei lor istorii. Începuturile în această direcţie sunt făcute de Th. Benfey (1819-1881), care a publicat, în două volume, între 1839 şi 1842, un dicţionar al radicalilor greceşti (*Griechisches Wurzellexikon*), prin care se reconstituie rădăcinile lexicale primare ale limbii greceşti, punîndu-se astfel bazele etimologiei moderne a acestei limbi. Studiul comparativ al dialectelor greceşti a fost inaugurat de Heinrich Ludelf Ahrens (1809-1881), prin tratatul *De Graecae linguae dialectis* (1839-1843), elaborat pe baza inscripţiilor antice care începuseră să fie publicate în acei ani. În domeniul limbilor clasice se ilustrează şi G. Curtius (1820-1885), autorul celui dintîi dicţionar etimologic al limbii greceşti, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Leipzig, 1858-1862, reluat pînă la ediţia a V-a din anul 1879. Cele mai recente dicţionare etimologice ale limbii greceşti îi aparţin lui Hjalmar Frisk (*Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, I-1960, II-1970, III-1974) şi Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, I-III, Paris, 1968-1980.

Studiul comparativ al limbilor semitice a fost inaugurat de marele lingvist Th. Benfey, care a publicat în anul 1844 lucrarea *Über das Verhältniss der ägyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm*. Domeniului semitic îi va dedica, în anul 1855, şi Ernest Renan (1823-1892) o *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* (ed. a II-a – 1858, ed. a III-a – 1863).

Părintele celtisticii moderne este socotit Johann Kaspar Zeuss (1806-1856), autorul unei *Grammatica Celtica* (1853).

6.2.1.3. *Teoria arborelui genealogic. Teoria valurilor*

În cadrul celei de-a doua generaţii de lingvişti care au profesat principiile metodei comparativ-istorice se remarcă August Schleicher (1823-1868) şi William Dwight Whitney (1827-1894). Schleicher a publicat o nouă gramatică comparată a limbilor indo-europene, în care şi-a propus să reconstituie, pe baza materialului furnizat de limbile indo-europene cunoscute, limba indo-europeană primitivă (*Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzer Abriss einer Laut- und Formenlehre der*

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Altkeltischen, Altslavischen, Litauischen und Altdeutschen, Weimar, 1861). După cum indică deja titlul, această operă cuprinde o fonetică şi o morfologie comparată, adică o descriere a sunetelor şi un studiu asupra flexiunii şi formării cuvintelor în indo-europeana primitivă şi în principalele sale ramuri de limbi. Influenţat de principiile filosofiei hegeliene şi de evoluţionismul darwinist care cîştiga teren în epocă, dar mai ales de teoriile inovatoare ale lui Wilhelm von Humboldt, August Schleicher accentuează asupra caracterului evolutiv şi determinist al dinamicii limbilor. El postulează existenţa a două faze distincte în evoluţia limbilor: faza iniţială, de dezvoltare plenară, organică, şi o fază istorică, marcată de decadenţă şi de pierdere a capacităţilor expresive. Procesul de îmbătrînire a limbilor, culminînd cu dispariţia lor succesivă în istorie, are, după Schleicher, un caracter inerent, de neînlăturat.

Un merit important al acestui lingvist, a cărui operă a circulat ca un adevărat manual universitar cîteva decenii la rînd, constă în sublinierea caracterului de lege al schimbărilor care afectează nivelul fonetic al limbilor. Contribuţia cea mai importantă a acestui cercetător la evoluţia ideilor lingvistice o reprezintă însă formularea teoriei arborelui genealogic (*Stammbaumtheorie*), referitoare la disocierea şi evoluţia limbilor dintr-un trunchi iniţial comun. Inspirat din ştiinţa genealogică, modelul explicativ propus de Schleicher şi aplicat de el domeniului indo-european presupune existenţa în epocile neatestate documentar a unei limbi primitive sau primare (germ. *Ursprache*)[14], din care s-au disociat într-o primă etapă două „limbi de bază" (germ. *Grundsprachen*) diferite, ario-greco-italo--celtica şi balto-slavo-germanica. Lanţul evolutiv continuă, fiecare din cele două limbi dînd naştere la noi „limbi de bază", care se prezintă ca ramuri ale unui arbore genealogic, pe baza cărora apar sub-ramuri, pînă către limbile actuale.

Teoria arborelui genealogic promovată de Schleicher a fost combătută de unul dintre elevii săi, Johannes Schmidt (1843-1901), în lucrarea *Die Verwandschaftverhältnisse der indogermanischen Sprachen*,

14. Prefixul derivativ german *ur-*, care ar putea fi redat prin prefixul românesc *stră-*, a fost întrebuinţat în mod curent în terminologia de specialitate germană pentru a desemna, în genere, un stadiu foarte vechi al unei limbi, de regulă neatestat de documente scrise. În alte limbi moderne, semnificaţia acestui prefix este reprodusă prin adjectivul *primitiv*: *Urgriechisch = greaca primitivă, Urgermanisch = germanica primitivă, Urslavisch = slava primitivă* etc.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Weimar, 1872. Schmidt afirmă că, în cadrul unui grup de limbi înrudite sau al unei limbi originare, inovațiile lingvistice se răspîndesc dinspre centru către margini, asemenea undelor pe care le produce o piatră aruncată în apă. Propagîndu-se în mod concentric, inovațiile lingvistice, asemenea undelor pe suprafața apei, își pierd din intensitate pe măsură ce se depărtează de centru. În consecință, caracteristicile lingvistice mai vechi ale familiei se păstrează în zonele laterale sau marginale, mai depărtate de centru, unde nu au ajuns să se propage inovațiile. Argumentul principal în spijinul acestei ipoteze constă în observarea faptului că deosebirile sunt cu atît mai mari cu cît limbile (sau dialectele) înrudite sunt mai depărtate unele de altele din punct de vedere geografic. De exemplu, deosebirile dintre germanică și sanscrită sau vechea persană sunt mai mari decît cele dintre germanică și vechea slavă, limbi care au fost mai apropiate geografic[15]. Teoria lui J. Schmidt este cunoscută sub numele de teoria valurilor (*Wellentheorie*). Posteritatea a respins absolutizarea uneia dintre cele două teorii, reținînd din fiecare nucleul rațional: îmbinîndu-se criteriul geografic cu cel genealogic, s-a putut obține un tablou mai veridic al înrudirilor și evoluției istorice din cadrul principalelor familii de limbi.

Cît privește acum pe savantul american W. D. Whitney (1827-1894), cele două lucrări ale sale – *The Life and Growth of Language*, Londra, 1875, și *Language and Its Study. Twelve Lectures on the Principles of Linguistic Science*, Londra, 1876, traduse rapid în cîteva limbi europene – s-au bucurat de o largă răspîndire, datorită, nu în ultimul rînd, aspectului clar și atractiv al expunerii. Format ca specialist în sanscrita vedică, Whitney profesa o teorie lingvistică bine articulată și solid argumentată, care a exercitat o puternică influență asupra contemporanilor săi, inclusiv asupra lui Ferdinand de Saussure, care îl citează de patru ori în *Cursul* său. Înainte de marele învățat genevez, Whitney sublinia caracterul sistemic al limbii, arbitrarietatea semnelor lingvistice, precum și esența socială a fenomenelor lingvistice.

15. Cu cuvintele lui Johannes Schmidt: „Dacă vrem să reprezentăm relațiile de rudenie a limbilor indogermanice printr-o imagine care să concretizeze diversitatea apariției lor, trebuie să abandonăm cu totul ideea arborelui genealogic. Aș pune în locul lui imaginea unei unde, care se extinde prin cercuri concentrice tot mai slabe o dată cu depărtarea de centru" (*Verwandschaftverhältinisse...*, p. 27, *apud* WALD – ANGHELESCU, *Teorie și metodă...*, p. 123).

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

6.2.1.4. *Şcoala Neogramaticilor*

Meritul istoric al definitivării şi codificării principiilor teoretice şi tehnicilor de cercetare proprii comparativismului lingvistic revine reprezentanţilor aşa-numitului grup al Neogramaticilor (germ. *Jung-grammatiker*), dintre care se cuvin amintiţi Karl Brugmann (1849-1919), Hermann Osthoff, Berthold Delbrück (1842-1922) şi Hermann Paul (1846-1921). Influenţaţi de psihologismul foarte la modă în ştiinţele spiritului din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea[16], Neogramaticii apelează la o explicaţie psihologică a schimbărilor în limbă. Întrucît limba nu ar exista decît sub forma vorbirilor individuale, ei susţin că în înţelegerea corectă a cauzelor schimbărilor lingvistice trebuie pornit de la individul vorbitor şi de la formele concrete şi vii de manifestare ale unei limbi (dialecte, graiuri). Principiile centrale ale concepţiei Neogramaticilor ar putea fi formulate astfel: 1) evoluţia limbii este guvernată de legile fonetice; 2) acolo unde explicaţia prin legile fonetice a schimbărilor în limbă este nesatisfăcătoare, trebuie apelat la principiul analogiei[17]. În

16. Celebrul psiholog Wilhelm Wundt (1832-1920), în monumentala sa *Psihologia popoarelor* (*Völkerpsychologie*, 10 volume, 1900-1920), a dedicat un întreg volum fenomenelor lingvistice.

17. Un exemplu de analogie frecvent invocat (vezi LYONS, *Introducere...*, p. 44-45) priveşte evoluţia pe teritoriul limbii latine a paradigmei cuvîntului care desemnează noţiunea de 'onoare'. Substantiv de declinarea a III-a imparisilabică (la cazurile oblice: *honoris, honorem, honores* etc.), acest cuvînt apare în documentele mai vechi cu forma *honos* la nominativ singular, care este „normală" din punct de vedere etimologic, întrucît, iniţial, şi formele oblice prezentau în poziţia respectivă un *s*: **honosis, *honosem, *honoses* etc., după cum arată comparaţia cu alte limbi indoeuropene. În textele latineşti mai tîrzii apare însă şi forma de nominativ *honor*, cu *r* ca la cazurile oblice, fapt care se explică prin analogie cu o serie de substantive din aceeaşi clasă de declinare, dar care prezintă un *r* etimologic, moştenit din indo-europeană, cum ar fi *cultor, cultoris*. Acest fenomen analogic se observă la o serie întreagă de cuvinte (*amor* 'iubire', *labor* 'muncă', *timor* 'teamă' etc.), dar îşi încetează efectul asupra substantivelor monosilabice de tip *flos, floris* 'floare', *mos, moris* 'obicei', care îl păstrează pe *s* etimologic la nominativ. Socotită în genere de neogramatici ca un fenomen de „corupţie" a limbii, reperabil frecvent mai ales în mediile neinstruite, analogia este una dintre formele cele mai productive ale creativităţii lingvistice. Ea constă din inventarea de către individul vorbitor a unei forme inexistente, pe baza asemănării formale cu o paradigmă deja existentă în limbă. De exemplu, într-o familie ieşeană cu instrucţie redusă, am putut repera forma de singular *ardel*

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

textul socotit „manifestul" Şcolii Neogramaticilor, prefaţa la primul volum din *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Leipzig, 1878, editorii principali ai publicaţiei, Hermann Osthoff şi Karl Brugmann, formulează un principiu al acţiunii absolute a legilor fonetice sau principiul regularităţii schimbărilor fonetice:

> Orice schimbare fonetică, întrucît are loc în chip mecanic, se produce conform unor legi *fără excepţii*; aceasta înseamnă că direcţia schimbării fonetice este întotdeauna aceeaşi la toţi membrii unei comunităţi lingvistice, în afară de cazurile de separaţie dialectală, iar toate cuvintele în care se găseşte sunetul supus schimbării sunt atinse fără excepţie de schimbare[18].

Ca student la Leipzig, Saussure a fost puternic influenţat de ideile magiştrilor săi neogramatici, lucru care se constată în lucrarea *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (Leipzig, 1878), publicată la vîrsta de 21 de ani. Aplicînd principiile generale ale Neogramaticilor, dar introducînd deja termenul de *fonem*, tînărul cercetător susţinea teza că indo-europeana comună nu cunoştea decît o singură vocală, *a*, pronunţată însă cu timbre diferite, cînd **e*, cînd **o*. Principiul teoretic propus de tînărul cercetător (şi acceptat de majoritatea contemporanilor) a uimit prin ingeniozitate şi prin precizia cu care a fost formulat: corespondenţele dintre fonemele vocalice ale limbilor istorice este fixat în mod definitiv.

Cea mai cunoscută şi mai des citată sinteză a concepţiei lingvistice a Neogramaticilor este socotită lucrarea lui Hermann Paul, intitulată *Prinzipien der Sprachgeschichte*, publicată la Halle în 1880 şi frecvent retipărită[19]. Lingvişti importanţi din secolul XX (de exemplu BLOOMFIELD, *Language*, p. 16-17) au adus metodei propuse de Hermann Paul două obiecţii fundamentale: neglijarea totală a studiului descriptiv al limbii şi insistenţa exagerată asupra cauzelor psihologice ale schimbărilor lingvistice. Ideile sale au avut însă un ecou puternic în lingvistica

---

a substantivului *ardei*, pl. *ardei*, creată pe baza analogiei probabile cu elementele seriei *colonel/colonei*, *purcel/purcei* etc. Pe baza aceluiaşi mecanism, în română s-ar fi putut crea subst. **poeteasă* sau **poetiţă*, prin analogie cu *bucătăreasă* sau *şcolăriţă*, dacă uzul lingvistic nu ar fi impus formele *poetă*, prin analogie cu cuplul lexical *elev/elevă*, sau împrumutul neologistic *poetesă* (*cf.* fr. *poétesse*).

18. *Apud* SIMENSCHY – IVĂNESCU, *Gramatica comparată...*, p. 60.

19. *Cf.* BLOOMFIELD, *Language*, p. 16: „becam the standard work on the methods of historical linguistics".

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

românească, influențînd decisiv concepția marelui lingvist Alexandru Philippide (1859-1933), a cărui operă *Principii de istoria limbii* (Iași, 1894)[20] reprezintă o prelucrare creatoare a tezelor învățatului german, cu numeroase elemente de originalitate și cu o bogată ilustrare cu exemple din limba română. Ulterior, în *Originea românilor*, I, Iași, 1925, II, Iași 1928, Philippide îmbogățește teoria Neogramaticilor prin introducerea conceptului de bază de articulație sau bază articulatorie, prin care înțelege ansamblul habitudinilor articulatorii proprii fiecărei comunități lingvistice. Schimbările fonetice sunt cauzate, după Philippide, de modificări ale formei organelor articulatorii sau de mutații în habitudinile articulatorii ale comunității respective. Modificarea unui sunet reprezintă, în ultimă instanță, o adaptare a sistemului fonetic la organele articulatorii umane. Aplicarea acestui concept l-a condus pe Philippide la concluzia că, în procesul care duce în cele din urmă la apariția unei noi limbi, un rol decisiv îl joacă substratul, care determină mutații masive în modul de pronunțare a sunetelor limbii *supra*-puse. Acesta este mecanismul a cărui funcționare a avut ca rezultat, de exemplu, nașterea limbilor romanice (italiană, franceză, spaniolă, română etc.), prin modificarea limbii latine de către bazele de articulație diferite (italică, iberică, galică, traco-dacă etc.) ale populațiilor care au adoptat în Antichitate limba latină.

6.2.1.5. *Școala sociologică franceză*

În direcția definitivării principiilor și procedurilor de cercetare ale metodei comparativ-istorice pot fi incluse și contribuțiile membrilor așa-numitei Școli sociologice franceze. Majoritatea acestor savanți au fost elevi sau adepți ai lui Saussure: Antoine Meillet (1866-1936), Charles Bally (1865-1946), Albert Sechehaye (1868-1947) și Jules Vendryes (1875-1960). Distincțiile teoretice și conceptele introduse de maestrul genevez conferă cercetării mai multă precizie, dar abordarea istorico-comparativă rămîne în continuare prioritară. În lucrarea sa principală *Linguistique historique et linguistique générale*, Antoine Meillet subliniază ideea că limba, ca fenomen social, nu poate fi studiată decît în strînsă dependență de societate. Modificările lingvistice nu apar, în consecință, decît dacă și atunci cînd sunt reclamate de necesități comunicative, deci sociale. După Meillet, limba cunoaște trei

20. Reeditată de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, în ediția de *Opere alese*, Editura Academiei, București, 1984.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

tipuri de modificări, şi anume: 1) schimbări fonetice, 2) schimbări analogice în gramatică şi vocabular şi 3) împrumuri dintr-o limbă într-alta. Aceste trei tipuri de modificări sunt valabile în mod universal. Respingînd deopotrivă şi explicaţiile psihologiste, care justificau schimbările lingvistice prin acţiunea factorilor psihici şi individuali, dar şi pe cele ale Neogramaticilor, care apelau în explicaţiile lor la factorii psiho-fiziologici, Meillet găseşte cauzele modificărilor lingvistice în acţiunea factorilor sociali specifici, singurii care diferenţiază comunităţile lingvistice între ele. Între continuatorii cercetărilor comparativ-istorice, cu contribuţii teoretice în secolul XX, se cuvin amintiţi polonezul Jerzy Kuriłowicz (1895-1978) şi francezul Émile Benveniste (1902-1976), ambii elevi ai lui A. Meillet, americanul E.H. Sturtevant, italianul G. Devoto (1897-1974), germanul Oswald Szemerényi, românii Th. Simenschy (1892-1968) şi G. Ivănescu (1912-1987) sau bulgarul Vl. Georgiev.

În ciuda faptului că, în a doua jumătate a secolului XX, abordarea descriptivă şi sincronică a limbilor i-a preocupat prioritar pe cercetătorii interesaţi de generalizări teoretice, principiile metodei comparativ-istorice au continuat să reprezinte fundamentul teoretic al oricărei abordări de tip diacronic a limbilor. Aplicarea corectă şi consecventă a acestei metode este singura în măsură să ofere răspunsuri corecte şi adecvate problemelor dificile privitoare la originea, evoluţia şi înrudirile limbilor, dar şi unor chestiuni de amănunt de ordin fonetic, morfologic sau lexical proprii unei anumite limbi. Deţinem astăzi gramatici istorice detaliate ale tuturor limbilor şi familiilor de limbi importante.

6.2.1.6. *Principiile comparativismului istoric*

Întrebuinţarea corectă a metodei comparativ-istorice reclamă aplicarea cîtorva principii a căror validitate a fost verificată în practica cercetării. Le vom prezenta în continuare pe cele mai importante.

6.2.1.6.1. Principiul înrudirii între limbi

Din perspectiva îndeplinirii funcţiilor sale comunicative, orice limbă reprezintă un sistem unitar şi relativ stabil în orice moment al existenţei sale. Caracterul relativ al unităţii şi stabilităţii unei limbi istorice este dat de faptul că, în timp, datorită în primul rînd dinamismului specific al actelor de vorbire, o limbă suferă schimbări permanente şi succesive, care

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

conduc în cele din urmă la acumularea unor diferenţieri sistemice. Acesta este momentul convenţional cînd un vechi sistem lingvistic se transformă într-un nou sistem. Apare, cu alte cuvinte, o nouă limbă. În genere, limbile noi au la bază dialecte (varietăţi regionale, mai rar sociale) ale unei limbi primare. Schematic, din limba A s-au dezvoltat în timp limbile A_1, A_2, A_3 etc., care, iniţial, au fost dialecte ale limbii A. Astfel, din indo-europeana primitivă s-au dezvoltat, în momente şi în împrejurări istorice diferite, sanscrita, vechea iraniană, greaca veche, italica, traco-ilirica, vechea germanică, vechea slavă etc. Mai departe, după evoluţii de secole şi milenii, fiecare dintre aceste limbi a constituit limba-bază pentru o serie de alte limbi: italica pentru latină, oscă şi umbrică, vechea slavă pentru rusă, polonă, cehă, sîrbo-croată, bulgară, vechea germanică pentru germană, olandeză, engleză, daneză, suedeză ş.a.m.d. La dispoziţia cercetătorilor se află astăzi atestări documentare scrise doar pentru fazele istorice ale limbilor indo-europene, limbile-mamă (vechea germanică, vechea slavă, traco-daca etc.) fiind cunoscute doar parţial şi pe baza reconstrucţiei lingvistice. Una dintre excepţii o constituie limba latină, limba prototip pentru limbile romanice (portugheza, spaniola, catalana, provensala, franceza, italiana, sarda, reto-romana, dalmata, română), bine cunoscută ca limbă a marii culturi antice romane.

Privite în sincronie, semnele lingvistice au un caracter nemotivat, în sensul că între structura sonoră a unei unităţi lexicale şi obiectul sau relaţia extralingvistică desemnată nu există o relaţie necesară. În consecinţă, acelaşi obiect, acelaşi concept sau aceeaşi relaţie sunt desemnate, în limbi diferite, prin structuri sonore diferite. De exemplu, noţiunea de 'cuvînt' este desemnată prin lat. *verbum*, gr. *lógos* (λόγος), fr. *mot*, engl. *word*, germ. *Wort*, let. *vārds*, rus. *slovo* (*слово*), magh. *szó*, finland. *sana*, swahili *neno* etc. Examinînd această scurtă listă, observăm că între unele din cuvintele înşiruite există asemănări formale, cum sunt cele între germ. *Wort*, engl. *word*, let. *vārds* şi lat. *verbum*, sau între magh. *szó*, finland. *sana*. Identitatea de sens şi asemănările formale între aceste cuvinte din limbi diferite ne conduc la ipoteza înrudirii între cele patru, respectiv două limbi. Această ipoteză devine un fapt verificat dacă formele date apar ca rezultate ale unei evoluţii cu caracter necesar, aşadar ca efect al unor l e g i f o n e t i c e . Rezultă deci că asemănările lexicale, fonetice sau morfologice au un caracter sistematic şi necesar doar cînd apar în limbi înrudite, fiind rezultatul unui proces de „moştenire" dintr-o limbă de bază comună. În mod similar, constatarea identităţii semantice şi a asemănării formale, pe baza unor legi fonetice de transformare, între fr.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

temps, ital. *tempo*, span. *tiempo* şi rom. *timp*, ne conduce la concluzia că aceste limbi sunt înrudite, pe baza lat. *tempus*, etimonul comun al cuvintelor din respectiva serie. Există însă în toate limbile unităţi expresive a căror asemănare nu este indiciul unei înrudiri. Este vorba despre interjecţii sau onomatopei care, ca expresii ale unor stări fiziologice sau psihologice general umane sau imitaţii ale unor sunete şi zgomote din natură, se aseamănă între ele în mod întîmplător. De exemplu, interjecţii precum *poc*, *fiş*, *bum*, receptate şi notate ca atare de vorbitorii de limbă română, sunt „înţelese" fără dificultate de vorbitorii altor limbi. Prezenţa în limba maghiară a interjecţiei onomatopeice *kukorikú* nu este o dovadă că maghiara este o limbă înrudită cu franceza (*kokoriko*) sau româna (*cucurigu*). Tot astfel, prezenţa în română şi chineză a corpului sonor *mama* cu sensul 'mamă' nu ne îndreptăţeşte să stabilim o legătură de rudenie între cele două limbi.

6.2.1.6.2. Principiul creşterii progresive a diferenţierilor lingvistice între limbi înrudite

Potrivit acestui principiu, deosebirile dintre limbi înrudite sunt cu atît mai mari cu cît ele sunt separate de intervale de timp mai mari. Altfel spus, asemănările dintre limbi înrudite sunt cu atît mai mari cu cît aceste limbi se află mai aproape de limba de origine. Aceste asemănări se referă la elemente de structură internă cum sunt forma sonoră, semnificaţia radicalilor lexicali sau a morfemelor.

Pentru a înţelege mai bine acest mecanism, să examinăm realizări diferite ale noţiunii de 'frate' în cîteva limbi indo-europene. Forma primară, indo-europeană primitivă, reconstituită de lingvişti, pe care o găsim în dicţionarele etimologice, este **bhrăte(r)*. Din această formă trebuie să fi provenit o serie întreagă de cuvinte în limbi indo-europene diferite, cum sunt sanscr. *bhrāta*, v. sl. *bratŭ* (*братъ*), v. irl. *brathir*, got. *broþar*, lat. *frater*, gr. *fratér* (*φρατήρ*). Gradul de asemănare dintre cuvintele de mai sus este relativ mare, ceea ce ne obligă să deducem că respectivele limbi sunt mai apropiate împreună de limba de origine decît, de exemplu, franceza, româna şi italiana, limbi în care formele *frère*, *frate*, *fratello*, provenite din lat. *frater*, atestă evoluţii mai recente. Mai depărtate de limba de origine, indo-europeană primitivă, ultimele trei limbi se menţin totuşi în cadrul aceleiaşi familii.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

6.2.1.6.3. Principiul necesității comparării cuvintelor și formelor care își au originea directă în limba primară

Un al treilea principiu al metodei comparativ-istorice impune obligația de a lua în calcul și a compara acele forme gramaticale sau radicali lexicali care își au realmente originea în limba primară, și nu inovațiile sau împrumuturile particulare în limbile comparate. În limbile înrudite, elementele care au o certă origine comună sunt în genere cuvintele care alcătuiesc vocabularul elementar (denumirile gradelor de rudenie, denumirile părților corpului omenesc, numele aștrilor principali, verbele care denumesc acțiuni primare, numeralele primare, pronumele) sau morfemele primare, necesare flexiunii verbale sau nominale. Pentru a lua un exemplu din domeniul romanic, să examinăm expresiile corespunzătoare lat. *octo* 'opt', *lacte(m)* 'lapte' și *directus* 'drept' în limbile română, italiană, franceză și spaniolă. Formele respective, *opt*, *otto*, *huit*, *ocho*, respectiv *lapte*, *latte*, *lait*, *leche* și *drept*, *diretto*, *droit*, *derecho*, pun în lumină nu doar evidenta înrudire între limbile în cauză, ci și una din legile fonetice care guvernează trecerea de la latină la limbile romanice, lege pe care o putem formula astfel: grupul consonantic *ct* din limba latină se transformă în română în *pt*, în italiană în *tt*, în franceză în *t*, iar în spaniolă în *ch*. Un alt exemplu. Compararea formelor verbale sanscr. *bhārami*, gr. *féro* (*φέρω*), lat. *ferro*, v. slav. *bero*^{n} (*берѫ*), got. *baíran*, toate cu înțelesul 'duc, port', ne furnizează pe de o parte radicalul indo-european primitiv **bher-*, dar și una dintre corespondețele fonetice: unui *bh* din limba sanscrită îi corespunde un *b* în vechea slavă și în gotică, și un *f* în greacă și latină.

6.2.1.6.4. Principiul regularității corespondențelelor fonetice

Dacă punem în relație ultimul exemplu comentat cu cel de mai sus, privitor la 'frate', deducem un al patrulea principiu al metodei comparativ-istorice, și anume principiul regularității corespondențelelor fonetice între limbi înrudite. Să mai vedem cîteva exemple care să ilustreze acest principiu. Vocalei *î* (*ы*) din slava veche îi corespunde în limbi înrudite un *u*, ca de exemplu: v. slav. *sînŭ* (*сынъ*) 'fiu', sanscr. *sūnús*, lit. *sūnůs* 'bătrîn'. Siflantei inițiale *s* din cuvinte desemnînd noțiunea de 'bătrîn', sanscr. *sánah*, got. *sinistra*, lit. *senas*, lat. *senex*, îi corespunde în alte limbi laringala *h*: zend. *hanō*, arm. *hin*, bret. *hen*. Laringalei *h* din germană îi corespunde în mod sistematic velara surdă *k* în limba latină:

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

hundert/centum 'sută', *habe* 'am'/*capio* 'prind', *haupt/caput* 'cap'. Vocalei *a* din sanscr. *prá-*, lit. *pra-*, got. *fra-* îi corespunde un *o* în alte limbi indo-europene: gr. *pro-* (*προ-*), lat. *pro-*, v. slav. *pro-* (*про-*). Corespondențele de acest tip au un caracter inerent și necesar, rarele excepții trebuind să fie explicate prin acțiunea altor legi fonetice. Principiul regularității corespondențelor fonetice a fost întrebuințat și drept criteriu de clasificare a limbilor indo-europene. Pe baza corespondenței regulate între guturală (*k/h*) și siflantă (*s*) în cuvintele care desemnează noțiunea de 'sută', aceste limbi au fost împărțite în limbi de tip *kentum* (lat. *centum*, irl. *cet*, got. *hundert*) și limbi *satem* (sanscr. *çatam*, zend. *satəm*, vechi slav *so"tŭ* – *сѫтъ*).

6.2.1.6.5. Principiul gradului de relevanță diferit al asemănărilor lingvistice între limbi înrudite

Un al cincilea principiu al metodei comparativ-istorice se referă la gradul de relevanță diferit al asemănărilor lingvistice între limbi înrudite. Cele mai relevante în sensul dovedirii înrudirii sunt fenomenele fonetice și cele de natură morfematic-gramaticală (radicali, afixe), iar cel mai puțin importante sunt asemănările de natură lexical-semantică și sintactică, întrucît aceste laturi ale limbilor prezintă un grad maxim de fluiditate și dinamism în orice limbă. În consecință, rigoarea metodologică ne-ar impune să așezăm față în față forme gramaticale concrete, de exemplu persoana a III-a plural a prezentului indicativ al verbului 'a duce': sanscr. *bhárant*, gr. *féronti* (*φέροντι*), lat. *ferunt*, v. sl. *bero"tŭ* (*берѫтъ*), concluzia corectă fiind aceea că afixul *-nt-* este, pe lîngă radicalul lexical comun, morfem comun limbilor în cauză și indică în toate persoana a III-a plural. Exemplul de mai sus se referă la un verb regulat. Un grad încă și mai mare de relevanță îl prezintă verbele neregulate, ca în cazul verbului 'a fi'. Comparînd formele pentru '(eu) sunt' în cîteva limbi indo-europene, de exemplu sanscr. *asmí*, v. sl. *jesmi* (*ѥсмн*), gr. *eimí* (*εἰμί*), arm. *em*, got. *im*, alb. *jam*, lat. *sum*, constatăm că *-m(i)-* a funcționat ca morfem pentru persoana I singular. Un grad maxim de relavanță îl au și formele pronominale, ca de exemplu cele pentru nominativ și acuzativ ale pronumelui personal de persoana I ('eu'/'mine'): sanscr. *aham/mam*, lat. *ego/me*, gr. *ego* (*ἐγώ*)/*me* (*με*), v. sl. *azŭ* (*азъ*)/*me* (*мѣ*), got. *ik/mik* etc.

Relevanța superioară a radicalilor primari, în asociere cu principiul regularității corespondențelor fonetice, a permis învățaților indo-europeniști reconstituirea unui număr apreciabil de radicali indo-europeni

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

primitivi, pornind de la unități lexicale atestate în limbile indo-europene istorice cunoscute. De exemplu, pentru noțiunea de 'lup' s-a reconstituit forma indo-europeană primitivă **ulk^{u}os*, pe baza elementelor fonetice comune și corespondente ale cuvintelor care denumesc lupul în limbi indo-europene bine cunoscute: sanscr. *vŕkaḥ*, gr. *lykos* (*λύκος*), lat. *lupus*, v. sl. *vŭlkŭ* (*вълкъ*), *cf.* germ. *Wolf*, engl. *woolf* etc.

6.2.1.6.6. Principiul aplicării comparației între fenomene lingvistice situate în stadii de evoluție echivalente

Aplicarea comparației între fenomene lingvistice situate în stadii de evoluție echivalente reprezintă o altă cerință a metodei comparativ-istorice. Pentru obținerea unor rezultate valabile, este absolut obligatoriu să se compare între ele, de pildă, greaca veche, latina și slava veche, dar nu latina și rusa sau poloneza, sau bulgara și franceza, deoarece latina și slava veche reprezintă trepte relativ echivalente ale desprinderii din indo-europeana comună, pe cînd rusa, polona și bulgara evoluează din slava veche, iar franceza din latină. Este în schimb legitimă compararea limbilor rusă, polonă și bulgară, respectiv a românei și francezei. Termenul comun pentru rusă, polonă și bulgară este slava comună, pe cînd pentru română și franceză acest rol îl joacă limba latină. Vom echivala așadar lat. *frater* cu v. sl. *bratŭ* (*братъ*), dar rom. *frate* și fr. *frère* cu lat. *frater*, iar rus. *братъ* și bulg. *брат* cu pol. *brat*.

6.2.1.6.7. Principiul abordării în paralel a evoluției semantice și a celei fonetice sau morfologice

O a șaptea cerință metodologică a comparativismului istoric impune abordarea în paralel a evoluției semantice și a celei fonetice sau morfologice. Dacă de multe ori un complex sonor oarecare poate desemna același referent extralingvistic în limbi înrudite (vezi *supra*, exemplele privitoare la 'frate' sau 'lup'), nu rare sunt cazurile cînd semnificația primară în limbi înrudite este diferită, în aceste cazuri factorul formal jucînd rolul decisiv în atestarea înrudirii. Un exemplu de acest tip ne oferă următoarele serii lexicale. Vechiului slav *gradŭ* (*градъ*) 'oraș' îi corespund lat. *hortus* și germ. *Garten*, ambele cu sensul de 'grădină'. Complexul sonor vechi slav *beregŭ* (*берегъ*) desemnează noțiunea de 'mal, țărm', pe cînd corespondentul său în germană, subst. *Berg*, desemnează 'muntele'. În ambele exemple, observăm un paralelism între

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

corespondența fonetică (*g*, respectiv *b*) și conținutul semantic. Aplicarea corectă a acestui principiu ne obligă să distingem adevărata relație etimologică între germ. *haben* 'a avea' și lat. *capio* 'a apuca, a prinde', întrucît, de regulă, unui germ. *h* la început de silabă îi corespunde în limba latină un *c*. De aceea, corespondența fonetică germ. *h*/lat. *c* ne obligă să recunoaștem o asemănare și la nivelul conținutului. Dimpotrivă, identitatea semantică între germ. *haben* 'a avea' și lat. *habere* '*idem*' este întîmplătoare și nu are nimic de a face cu cvasi-identitatea formală a celor două verbe.

6.2.1.6.8. Principiul limitării în timp a acțiunii unei legi fonetice

Un al optulea principiu metodologic al comparativismului istoric postulează limitarea în timp a acțiunii unei legi fonetice, ca și, implicit, a persistenței unei corespondențe fonetice sistematice între limbi înrudite. Aplicarea acestui principiu permite distincția clară între cuvintele moștenite de la limba de origine și cele împrumutate ulterior fie din aceeași limbă de origine, fie dintr-o limbă strîns înrudită. În vreme ce cuvintele moștenite se supun acțiunii legilor fonetice ale „trecerii" de la „limba-mamă" la „limba-fiică", cele împrumutate suferă doar transformări minime, de natură fonetică sau impuse de regulile specifice ale adaptării la sistemul derivativ sau morfologic al limbii împrumutătoare. Substantivul latinesc *fructus* a fost, de exemplu, moștenit în limba română sub forma *frupt* (menținută astăzi doar în expresia *mîncare de frupt*), cu transpunerea normală a grupului consonantic lat. *ct* în rom. *pt*, ca și în *lapte* (< lat. *lactem*) sau *opt* (< lat. *octo*) etc. Același etimon latinesc *fructus* a fost împrumutat pe cale cultă în româna modernă și adaptat sub forma *fruct*, cu *ct* din latinește păstrat intact, întrucît legea fonetică de trecere de la *ct* la *pt* nu mai funcționează de multă vreme în limba română. În mod similar, adjectivul românesc *chiar* 'limpede', rezultat din transformarea lat. *clarus* (ca și *ochi* din lat. pop. *oclus*) și păstrat astăzi în româna comună doar în expresia *apă chioară*[21], creată prin etimologie populară de la expresia **apă chiară* 'apă limpede', a fost dublat mult mai tîrziu, în epoca modernă, prin împrumutul savant *clar*.

Aplicarea acestui principiu de metodă constituie un mijloc important în acțiunea de explicare a formei unor cuvinte, în relație cu perioada din devenirea unei limbi în care cuvîntul a intrat în limba respectivă. De

21. În graiurile din nord-vestul țării, adjectivul *chiar, chiară, chiari, chiare* este încă activ. În româna contemporană, urmașul lat. *clarus* este adv. *chiar*.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

exemplu, forma tradițională a antroponimului *Iisus Hristos*, nume cu o uriașă încărcătură simbolică și culturală, atestă cu mare claritate pătrunderea sa în limba română relativ tîrziu, și anume în perioada slavonismului cultural la români (secolele al X-lea – al XVI-lea), ca împrumut cult din limba slavonă (← slavon. *Исусъ Христосъ*), unde pătrunsese din greaca bizantină ecleziastică (*Ἰησοῦς Χριστός*). Pînă la înlocuirea sa cu actuala formă, acest nume, moștenit din latina populară alături de cuvinte din seria terminologică creștină primară precum *Dumnezeu* (< lat. *Dominus deus*), *păresimi* (< lat. *quadragesima*), *paști* (lat. *pashae*), *păgîn* (< lat. *paganus*), *Sînnicoară* (< lat. *Sanctus Nicolas*) etc., trebuie să fi sunat **Jezu Creștu*, *cf. creștin* (< lat. *christianus*)[22]. Un alt exemplu: din faptul că legea fonetică a transformării lui *á* + *n* din cuvintele latinești în *î* (*canem* > *cîne*, *panem* > *pîne*, *manus* > *mînă*) nu acționează și asupra împrumuturilor vechi slave de tipul *rană* (< v. sl. *rana*) se poate deduce că în secolele al VIII-lea – al XI-lea, perioadă de maximă intensitate a interferenței lingvistice româno-slave, acțiunea ei încetase. Pe această bază se poate conchide că limba română își definitivase deja un sistem fonologic înainte de venirea slavilor și de simbioza slavo-română.

În practica cercetărilor comparativ-istorice, principiile enunțate mai sus sunt aplicate în mod complementar și cel mai adesea simultan.

6.2.2. *Metoda reconstrucției interne*

Această metodă se situează în prelungirea metodei comparativ-istorice, ale cărei principii generale le utilizează în scopul de a stabili, pe cale inductivă, pornind de la fapte cunoscute, unele structuri sau unități lingvistice (foneme, morfeme, radicali lexicali etc.) neatestate documentar. Mai mult încă, pornind de la stadiile cunoscute din istoria unei limbi, specialiștii pot în principiu reconstitui nu doar unități separate, ci întregi secvențe din structura limbii în stadiul avut în vedere, cum ar fi sistemul vocalic sau cel consonantic, paradigma conjugării sau a declinării, sistemul derivativ etc.

Metoda reconstrucției interne se aseamănă, în linii mari, cu minuțioasa și ingenioasa procedură a paleontologilor, prin care se reconstituie morfologia anatomică a unui animal care a trăit în urmă cu milioane de ani pornindu-se de la cîteva elemente disparate ale scheletului său.

22. Am tratat pe larg aceste aspecte în art. *Un caz de inconsecvență ortografică cu motivație confesională: I(i)sus H(ch)ristos*, în „Idei în dialog", nr. 8 (11), august 2005, p. 13-16.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Dorința de cunoaștere și curiozitatea științifică ne pot conduce pînă acolo încît să încercăm să reconstituim în ansamblul său o limbă sau o anumită varietate istorică a ei, neatestate, pe baza materialului oferit de fazele care ne sunt cunoscute și atestate documentar. Se pot cita în acest sens încercările savanților germani A. Schleicher și H. Schuchardt de a reconstitui indo-europeana primitivă, respectiv sistemul vocalic al latinei populare. În cunoscuta sa lucrare *Vokalismus des Vulgärlateins*, devenită clasică, Schuchardt a realizat o excelentă reconstituire a sistemului vocalic dintr-o fază istorică a limbii latine lacunar atestată în documente, pornind de la interpretarea comparativă a sistemelor vocalice ale limbilor romanice, dar și a datelor culese din izvoarele epigrafice.

Mai poate fi amintită în acest sens și lucrarea lui Haralamb Mihăescu *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, care ne propune descrierea gramaticii și a vocabularului varietății balcanice a latinei populare, efectuată pe baza inscripțiilor din provinciile respective ale Imperiului Roman. Pentru domeniul românesc putem cita de asemenea lucrarea *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, publicată de Sextil Pușcariu la Halle, în anul 1910, care reprezintă prima încercare de reconstituire a protoromânei („stră-româna"), adică a acelui stadiu al limbii noastre care este anterior separării dialectelor. În acest scop, savantul clujean a interpretat datele oferite de dialectele și graiurile limbii române din perioade mai recente, procedînd la reconstituirea unor forme primare, din care s-au dezvoltat ulterior varietățile istorice cunoscute. Pe această cale a reconstrucției interne se vor înscrie majoritatea cercetătorilor români care s-au ocupat cu istoria limbii române (A. Philippide, O. Densusianu, Al. Rosetti, Gh. Ivănescu), ca și autorii de studii etimologice și cei ai marilor dicționare ale limbii române. Dacă, pornind de la un etimon cunoscut și trecînd prin etape atestate documentar sau măcar presupuse ale evoluției formale și semantice, relația genealogică este relativ facil de stabilit, procesul intelectual al reconstrucției interne, pornind dinspre prezent spre trecut, nu este lipsit de riscuri, rezultatele avînd oricum un caracter mai mult sau mai puțin probabil și ipotetic. Să exemplificăm. Pentru rom. *coapsă* sau *foaie* lucrurile sunt, din punct de vedere etimologic, limpezi, întrucît etimoanele latinești *coxa* și *folia* sunt bine cunoscute din texte și au avut urmași și în alte limbi romanice (dalm. *kopsa*, reto-rom. *cossa*, fr. *cuisse*, prov. *cueissa*, cat. *cuxa*, sp. *cuja*, respectiv it. *foglia*, fr. *feuille*, sp. *hoja*, port. *folha*); nu la fel de simplă

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

este operația de reconstituire a etimonului rom. *fluture* sau *flămînd*. Pentru *fluture*, în I.-A. Candrea/O. Densusianu, *Dicționar etimologic al limbii române. Elementul latin*, București, 1914, s.v., se reconstituie un latinesc neatestat **flutulus* (< *flutare* 'a fîlfîi'), *cf.* it. *fiutola* 'specie de fluture de talie mică'. Din existența corespondentului *fluturë* în albaneză, interpretat nu ca un împrumut din latină în această limbă, ci ca un cuvînt moștenit din substratul iliric, G. Ivănescu a dedus un alt etimon al cuvîntului românesc, trimițînd către un probabil radical traco-getic. Pentru rom. *flămînd*, prezent și în aromână (*flămunt*), megl. (*flămund*) și istr. (*flămînt*), în I.-A. Candrea/O. Densusianu, dicț. cit., s.v., se propune etimonul latin neatestat **flamabundus* (< *flamma* 'flacără'), care presupune o asociere semantică între ideile de 'foame' și 'arsură'; alți lexicografi, ca de exemplu A. Cioranescu, *Dicționar etimologic al limbii române*, București, 2001, pornesc de la adj. latinesc atestat *famelicus* 'înfometat'. De data aceasta, forma presupusului etimon explică cu greu evoluția fonetică spre limba română. Reconstrucția etimonului latinesc neatestat **credentia* (< *credere*) al rom. *credință* este însă sigură, datorită corespondenței perfecte atît la nivel formal, cît și semantic între cuvîntul originar și urmașii săi romanici (it. *credenza*, vechi sard. *credença*, logud. *credenzia*, vechi fr. *crédence*, port. *crença*, cat. *creansa*).

Un grad înalt de probabilitate a formelor reconstruite se poate obține în privința sistemului fonetic și a celui morfologic, deoarece, pe de o parte, numărul fonemelor și al morfemelor unei limbi este limitat, iar pe de altă parte, schimbările fonetice și cele morfologice sunt foarte regulate[23]. În literatura de specialitate există lucrări în care găsim descrieri amănunțite ale sistemului fonetic al limbii române în diferite faze din evoluția sa istorică (în faza de trecere de la latină la română, în româna primitivă, româna preliterară etc.)[24]. Aceste descrieri au fost obținute pe baza principiilor reconstrucției lingvistice. În orice gramatică istorică a limbii române vom găsi liste ample cu transformările fonetice de la latină la română, transformări care explică formele reconstituite ale

23. *Cf.* Émile Benveniste, *Probleme semantice ale reconstrucției*, în BENVENISTE, *Probleme...*, I, p. 273: „În general, criteriile unei reconstrucții formale sunt stricte, deoarece decurg din reguli precise, de la care nu ne putem abate decît pentru a propune altele, mai exacte. Întregul aparat al foneticii și al morfologiei intervine pentru a susține sau a respinge aceste încercări".

24. Vezi, de exemplu, G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1974, capitolele dedicate „schimbărilor fonetice" în cadrul descrierii limbii române în epocile succesive ale evoluției sale.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

unor cuvinte, în faze istorice intermediare ale limbii, între punctul de pornire, limba latină, şi stadiul actual. Cîteva exemple: lat. *lingua* > **lengua* > **lembă* > *limbă*; lat. *ecce iste* > **eccestu* > **acest*; lat. *imperator* > **emperatu* > **ămperatu* > *împărat*. Formele marcate cu asterisc sunt neatestate, obţinute prin reconstrucţie.

Dacă am descoperi texte din epocile respective care să ateste cuvintele în cauză, este foarte probabil ca formele atestate să fie identice cu cele reconstituite de lingvişti. Este exact ceea ce se întîmplă cu cîteva sute de cuvinte latineşti populare, a căror formă, deosebită de cea din latina clasică, este înregistrată de către un cărturar roman anonim din secolul al III-lea d.Hr., care recomanda evitarea în vorbire a formelor neliterare. Cunoscută sub numele de *Appendix Probi*, întrucît s-a păstrat într-un manuscris din secolul al VII-lea al gramaticii lui Probus, această listă conţine glose prescriptive de tipul: *auris non oricla*; *oculus non oclus*; *nurus non nura* etc., cel de-al doilea termen fiind socotit greşit prin raport cu primul, care aparţinea latinei clasice. Or, tocmai aceşti termeni „corupţi" stau la baza unor serii lexicale în limbilor romanice: it. *orecchio*, fr. *oreille*, prov. *aurelha*, cat. *orella*, sp. *oreja*, port. *orelha*, rom. *ureche*; it. *occhio*, fr. *œil*, prov. *uelh*, sp. *ojo*, port. *olho*, rom. *ochi*; it. *nuora*, v. fr. *nuere*, prov. *noro*, sp. *nuera*, port. *nora*, rom. *noră*.

În domeniul indo-europenisticii generale, un exemplu strălucit de întrebuinţare a metodei reconstrucţiei interne este lucrarea lui Ferdinand de Saussure *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1878), în care pe atunci tînărul cercetător a reconstituit sistemul vocalic al indo-europenei primitive. Noutatea teoretică introdusă de Saussure a constat în disocierea elementelor lingvistice funcţionale, a fonemelor, în cadrul unui sistem de corelaţii. Pornind de la observaţia făcută de predecesori că în sistemul indo-european primitiv principala alternanţă fonetică era cea de tipul *e/o/ø*, Saussure a reconstituit întregul microsistem al alternanţelor sonantei *ă* cu vocalele lungi *ē*, *ō* şi *ā*. Această sonantă *ă*, căreia Saussure îi atribuia o valoare abstractă, funcţiona ca fonem în cadrul sistemului, alături de alte sonante precum *l*, *r*, *m*, *n*, *i*, *u*. Ulterior, pe baza acestei distincţii saussuriene, cercetători precum A. Meillet, J. Kuriłowicz şi H. Pedersen au încercat să determine atît numărul exact, cît şi caracteristicile fonetice ale tuturor sonantelor presupuse a fi existat în indo-europeana comună.

În sfera faptelor morfologice, rezultate remarcabile în direcţia reconstrucţiei interne indo-europene a obţinut Émile Benveniste. Observînd că, în cadrul flexiunii nominale indo-europene, un tip foarte vechi,

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

așa-numita flexiune imparisilabică sau heteroclită, manifesta și o alternanță consonantică în temă (*cf.* lat. *lepus* – *leporis*, gr. *ἧπαρ* – *ἥπατος*, sanscr. *yakṛt* – *yaknáḥ*, hittit. *watar* – *wetanaš*), acest învățat deduce că sunetele alternante (*n, r, l, i̯*) au avut, într-o etapă preistorică, rolul de formanți preflexionari cu funcții distinctive multiple.

6.2.3. *Metoda geografiei lingvistice*

Această metodă circumscrie un domeniu de cercetare delimitat de repartiția spațială a limbilor, dialectelor și sub-dialectelor, adică de diferențierile diatopice în interiorul unei limbi istorice sau al unei familii de limbi. Geografia lingvistică este un domeniu de graniță, intersectînd cu dialectologia istorică și cu cea descriptivă, cu gramatica istorică și istoria limbii, cu sociolingvistica și interlingvistica etc. Obiectivul primar al acestei metode constă în înregistrarea faptelor lingvistice dialectale și reprezentarea lor în spațiu, cu ajutorul h ă r ț i l o r l i n g v i s t i c e. Etapele principale ale cercetărilor de geografie lingvistică sunt: 1) elaborarea chestionarelor, 2) pregătirea și desfășurarea anchetelor dialectale și 3) interpretarea datelor și redactarea hărților lingvistice.

Un chestionar dialectal este o listă de întrebări concepută de cercetători în scopul „fotografierii", al fixării, pe cît posibil de corect, complet și nuanțat, a unui anumit dialect sau a graiului unei comunități lingvistice definite (sat, comună, regiune etc.). Răspunsurile la întrebările cuprinse în chestionar, date de subiecții examinați („informatorii dialectali"), trebuie să ofere material de natură fonetică, lexicală și gramaticală, suficient pentru a se putea realiza obiectivele propuse de dialectologi. De aceea, întrebările cuprinse în chestionar trebuie să fie bine cumpănite, așa încît să acopere zone cît mai diverse ale realității și să stimuleze întrebuințarea cît mai „naturală", în prezența anchetatorului, a varietății lingvistice studiate. În funcție de scopul urmărit de inițiatorii unui chestionar dialectal, numărul întrebărilor poate fi mai mare sau mai mic. Referindu-ne la domeniul românesc, dacă primele chestionare dialectale conțineau un număr relativ restrîns de întrebări (B.P. Hasdeu – 206; G. Weigand – 114), în chestionarele ulterioare numărul întrebărilor a ajuns foarte mare (Sever Pop – 2.200; Emil Petrovici – 4.800). Efectuarea cu succes a unei anchete dialectologice implică o serie de exigențe și principii, dintre care cel mai important este principiul obiectivității. În alegerea celor mai potriviți subiecți ai anchetei, ca și a momentului optim al anchetării, cercetătorul trebuie să dovedească o maximă atenție și

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

detaşare, pentru a evita eventualele intruziuni ale propriei subiectivităţi în procesul înregistrării faptelor de limbă. Acest deziderat se realizează în mod optim în cadrul anchetelor directe, cînd persoana care anchetează este specialistul care a redactat chestionarul. Uneori însă, şi în special atunci cînd este nevoie de anchtarea unor zone foarte largi, cu zeci sau sute de puncte de anchetă, se apelează şi la ancheta indirectă, chestionarul respectiv fiind completat la faţa locului de un nespecialist (de regulă, un intelectual al satului, învăţător, preot, notar).

În alegerea informatorilor, anchetatorul se orientează ferm, în funcţie de scopul urmărit. Dacă intenţionează să înregistreze fapte de limbă arhaice sau strict regionale, va conduce ancheta, de regulă, în rîndul femeilor (cunoscute prin caracterul mai conservator al vorbirii lor), al bătrînilor sau al persoanelor care nu s-au deplasat din spaţiul lor nativ. Dacă, dimpotrivă, se urmăreşte studiul fenomenelor de interferenţă între graiuri sau între graiuri şi limba literară, vor fi anchetaţi subiecţi cu un grad mai înalt de instrucţie şcolară sau persoane care se deplasează frecvent în alte zone. Importantă este, de asemenea, stabilirea numărului şi a repartiţiei topografice a punctelor de anchetă. Cînd se urmăreşte realizarea hărţii lingvistice a unei zone mai restrînse, numărul punctelor anchetate poate fi mai mare pe unitatea de suprafaţă, în acest caz şi imaginea obţinută fiind mai amănunţită şi mai complexă. Dimpotrivă, cînd zona avută în vedere este mai amplă, concentrarea punctelor cercetate va fi, inerent, mai rarefiată.

Realizarea principiului rigurozităţii şi al obiectivităţii înregistrării faptelor lingvistice impune şi realizarea unui instrumentar adecvat. În dialectologia modernă se utilizează instrumente de înregistrare electronică, iar pentru transpunerea grafică a materialului cules, în toată diversitatea sa, au fost elaborate sisteme complexe de notare fonetică, în cadrul cărora literele alfabetului latin au fost completate cu numeroase grafeme şi semne diacritice menite să transpună cele mai fine nuanţe de rostire. Materialul obţinut prin cercetările de teren este fructificat în atlasele lingvistice, la care se adaugă lucrări cu caracter auxiliar, cum sunt monografiile dialectale, culegerile de texte dialectale sau glosarele dialectale. Foarte utile şi sugestive pentru reprezentarea repartiţiei teritoriale a unor fenomene lingvistice punctuale (fonetice, morfologice, lexicale) sunt hărţile lingvistice. Pentru cunoaşterea nivelului sintactic şi stilistic al varietăţii dialectale cercetate sunt alcătuite culegerile de texte dialectale.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Din punct de vedere istoric, ca metodă ştiinţifică, geografia lingvistică s-a dezvoltat în epoca modernă, mai concret în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, cînd interesul cercetătorilor s-a orientat cu precădere spre aspectele dinamice ale limbilor vii, inclusiv spre varietăţile dialectale locale. Sporadice şi nesistematice, observaţii asupra diferitelor graiuri sau dialecte neliterare se întîlnesc însă şi în secolele anterioare, la învăţaţi precum Dante Alighieri (*De vulgari eloquentia*) şi G.W. Leibniz. Într-o primă etapă de dezvoltare a metodei geografiei lingvistice, interesul cercetătorilor pentru graiurile populare s-a concretizat mai ales în elaborarea de glosare dialectale şi culegeri de texte. În această serie se cuvine citată monumentala culegere de *Poveşti populare germane* a fraţilor Jacob şi Wilhelm Grimm, publicată în anul 1812, în care graiul popular este reprodus de editori ca atare. Între lucrările lexicografice orientate spre graiurile populare sunt de amintit, pentru această perioadă a începuturilor, *Vocabulario siciliano etimologico, italiano e latino* de M. Pasqualino (5 vol., 1785-1795), *Del dialetto napoletano* de F. Galiani (1799). Demnă de menţionat în acest context este şi culegerea de texte populare din limbile romanice publicată în 1873 de E. Picot cu titlul *Documents pour servir à l'étude des dialects romains*.

Întemeietorul dialectologiei ştiinţifice este socotit învăţatul italian G.I. Ascoli (1829-1907), editor al primei publicaţii de dialectologie, *Archivio glottologico italiano*, în care şi-a publicat şi principalele sale opere: *Saggi ladini* (1873), *Schizzi franco-provenzali* (1878), *L'Italia dialettale* (1882-1885). Geografia lingvistică şi-a delimitat însă un domeniu de cercetare şi principii proprii o dată cu publicarea primelor atlase lingvistice. Cel dintîi atlas lingvistic realizat pe baza unei anchete directe a fost publicat în anul 1881, la Paris, de către lingvistul elveţian Jules Gilliéron (1854-1926). Intitulată *Petit atlas phonétique du Valois roman (Val du Rhône)*, această lucrare are 38 de pagini de text şi 30 de hărţi cu fenomene lingvistice. În acelaşi an, 1881, apare la Strassburg şi prima fasciculă, cuprinzînd 6 hărţi, din lucrarea lui G. Wenker, *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland*, redactată pe baza unor anchete indirecte, în care se prezintă particularităţile fonetice ale principalelor dialecte ale limbii germane.

O dată cu secolul XX se începe elaborarea şi publicarea atlaselor lingvistice naţionale. Între 1902 şi 1910 apare *Atlas linguistique de France* de J. Gilliéron şi E. Edmont, iar între 1928 şi 1940, K. Jaberg şi J. Jud, elevi ai lui J. Gilliéron, publică lucrarea *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, în 8 volume. Limba română a beneficiat şi ea, încă

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

de timpuriu, de un atlas lingvistic, prin opera romanistului şi balcanologului german Gustav Weigand: *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909. Întrebuinţînd un sistem de transcriere fonetică inventat de autor, această operă conţine 67 de hărţi, consacrate mai cu seamă unor fenomene fonetice, şi se bazează pe anchete directe efectuate de autor, care a străbătut în acest scop peste 13 000 de kilometri prin ţara noastră.

Pentru domeniul iberic amintim *Atlas linguistico de Catalunya* (1923-1939) de A. Griera, care a mai publicat în anul 1960 şi un *Atlas linguistico d'Andorra*. Dialectologul spaniol a condus un colectiv de cercetători care a efectuat între anii 1925 şi 1930 anchete dialectale sistematice pentru atlasul lingvistic al Spaniei. Primul volum, consacrat foneticii, a apărut la Madrid în anul 1962, sub titlul *Atlas de la Penisula Iberica*. Între 1925 şi 1964, sub conducerea iniţială a lui Mateo Bartoli şi, ulterior, a lui U. Pellis, s-au realizat anchetele dialectale pentru *Atlas linguistico italiano*.

În afară de atlasele lingvistice naţionale, în ultimele decenii au fost elaborate şi publicate numeroase atlase lingvistice regionale, care permit un studiu mai nuanţat şi mai aprofundat al fenomenelor de limbă. Cu titlu de exemplu, amintim cîteva asemenea atlase, dintre primele publicate: *L'Atlas linguistique de la France: Corse* (1914-1919) de J. Gilliéron şi E. Edmont, *Atlas linguistique des Vosges méridionales* (1917) de O. Bloch, *Atlante linguistico-etnografico italiano della Corsica* (1933-1942) de G. Botigglioni şi H. Guiter, *Atlas linguistique des Pyrennées Orientales* (1965) de H. Guiter, *Atlas linguistique et ethnographique de la Champagne et de la Brie* (1966) de H. Bourcelet.

Un alt tip de atlas este cel plurilingv, orientat în special spre domeniul lexical. Prin elaborarea unor asemenea atlase plurilingve se poate urmări, de exemplu, reprezentarea spaţială a unor elemente lexicale aparţinînd unor terminologii (floră, faună, meşteşuguri, navigaţie etc.) în diferite limbi. Dintre atlasele plurilingve amintim *Atlasul lingvistic slav* şi *Atlasul lingvistic mediteraneean*. Cea mai cunoscută lucrare de acest tip este *Atlas linguarum Europae*, elaborat de un colectiv de cercetare internaţional din care fac parte şi cercetători români.

Stimulaţi de exemplul lui G. Weigand, lingviştii români iau în discuţie, în cadrul primelor congrese ale Societăţii Filologilor Români, în anii 1925 şi 1926, oportunitatea alcătuirii *Atlasului lingvistic român* (ALR). Sarcina concretizării acestei iniţiative şi-a asumat-o Sextil Puşcariu (1877-1948), care a format iniţial un grup de cercetare împreună cu Sever Pop (1901-1961) şi Emil Petrovici

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

(1899-1968), cărora li s-au alăturat ulterior Th. Capidan (1879-1953) şi Şt. Paşca (1901-1957). La anchetele de teren care au urmat, au mai participat şi Gr. Nandriş (1895-1968) şi I. Muşlea (1899-1966). Pe parcursul anchetelor şi în prelucrarea materialului, autorii ALR au adoptat principiile dialectologiei romanice formulate de J. Gilliéron, K. Jaberg şi J. Jud: pluralitatea chestionarelor, îmbinarea perspectivei lingvistice cu cea etnologică, gruparea hărţilor pe sfere semantice, adnotări pe marginea hărţilor, folosirea desenelor şi a schiţelor pe hărţi, marcarea grafică a izogloselor etc.

ALR are două părţi: ALR I şi ALR II, conform reţelelor de anchetă complementare ale lui S. Pop (305 puncte) şi E. Petrovici (86 de puncte). Informatorii au fost în general neştiutori de carte. Chestionarul lui S. Pop avea 2.160 de întrebări, iar cel al lui E. Petrovici 4.800 de întrebări din domenii diverse ale vieţii ţărăneşti tradiţionale. Anchetele s-au desfăşurat între anii 1929 şi 1938. Materialul cules nu a fost publicat în întregime, ci doar atît cît au putut cuprinde trei volume, primele două redactate de S. Pop, al treilea de E. Petrovici:

1. ALR I, I, hărţile 1-150 – *Părţile corpului omenesc şi boalele lui*, Cluj, 1938.
2. ALR I, II, hărţile 151-302 – *Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, Sibiu-Leipzig, 1942.
3. ALR II, I, hărţile 1-196 – A. *Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi).* B. *Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători.* C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, Sibiu-Leipzig, 1940.

Fiecăruia dintre aceste trei volume de format mare îi corespunde şi un volum de dimensiuni mici, cu hărţi colorate, intitulat *Micul atlas lingvistic român* (ALRM), publicate simultan şi în paralel cu volumele de mari dimensiuni.

Ulterior, pe baza materialului strîns de E. Petrovici, dar rămas necartografiat, un colectiv de cercetători condus de I. Pătruţ a redactat şi publicat şapte volume (1956, 1961, 1965, 1966, 1969, 1972) din *Atlasul lingvistic român. Serie nouă* (ALRSN). Primele cinci volume conţin hărţi referitoare la lexic (agricultură, morărit, păstorit, vînătoare, şcoală, familie, mîncăruri, caracter, jocuri etc.), iar ultimele două volume, hărţi referitoare la fenomene morfologice. Şi această serie de atlase mari este însoţită de trei volume de atlase de mici dimensiuni, cu hărţi colorate, publicate între 1956 şi 1967 de E. Petrovici, sub titlul *Micul Atlas lingvistic pe regiuni. Serie nouă* (ALRM-SN).

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

În ambele sale serii, cea veche şi cea nouă, ALR este socotit una dintre cele mai bune lucrări de acest tip. Redactarea sa a permis studierea şi clarificarea unor probleme importante de istoria limbii române, cum sunt: repartiţia dialectală în spaţiul daco-românesc, caracteristicile lingvistice specifice ale diferitelor arii dialectale şi ale zonelor de tranziţie, interferenţele reciproce dintre graiurile daco-româneşti şi dintre acestea şi limba literară, relaţiile interlingvistice ale limbii române cu limbile popoarelor vecine etc.

La începutul anilor '60 ai secolului XX, Academia Română a preluat iniţiativa elaborării *Noului atlas lingvistic român pe regiuni* (NALR). A fost elaborat un chestionar comun pentru toate regiunile, conţinînd 253 de întrebări, şi s-a fixat o reţea foarte densă (1.100 puncte de anchetă), acoperind întregul spaţiu daco-românesc. Colective de specialişti din institutele de specialitate de la Bucureşti, Iaşi, Cluj şi Craiova au redactat şi publicat deja mai multe volume din NALR-Banat, NALR-Oltenia, NALR-Moldova şi Bucovina, NALR-Maramureş, NALR-Muntenia şi Dobrogea, NALR-Transilvania. Finalizarea acestei vaste lucrări colective va înscrie geografia lingvistică românească pe un loc proeminent în contextul cercetării de specialitate, asigurînd variantelor regionale româneşti (dialecte şi subdialecte) o corectă „fotografiere", în scopul unor potenţiale abordări descriptive sau explicative viitoare.

6.2.4. *Metode analitice structurale*

Dacă secolul al XIX-lea a fost o eră a istorismului în cercetarea limbilor, secolul următor a fost o epocă a descriptivismului. Structuralismul, curent care, în descendenţa teoriile saussuriene, s-a impus ca doctrină dominantă în cîmpul cercetărilor lingvistice, şi-a propus să acopere neajunsurile metodei comparativ-istorice, socotită a fi insuficientă prin lipsa unei distincţii clare între ceea ce în limbă este sincronic şi ceea ce este diacronic şi prin accentul excesiv pus pe dimensiunea evolutivă a limbilor. În consecinţă, structuraliştii se vor situa programatic într-o perspectivă consecvent descriptiv-sincronică, încercînd să inventeze tipuri de abordare de maximă rigoare ştiinţifică în disocierea şi definirea funcţiilor şi a relaţiilor specifice ale semnelor lingvistice în cadrul diverselor niveluri structurale ale limbajului. Dacă, urmînd perspectiva comparativ-istorică şi întrebuinţînd concepte-cheie precum s c h i m b a r e , l e g e f o n e t i c ă , a n a l o g i e , cercetătorii urmăreau în special fenomenele dinamice din existenţa limbilor, structuraliştii se arată preocupaţi cu precădere de alcătuirea internă a fiecărei limbi în parte, văzută ca fiind

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

ceva static şi stabil, întrebuinţînd în acest scop concepte operaţionale precum structură, sistem, opoziţie, funcţie etc. În urma operaţiei de descriere a limbilor concrete, lingviştii structuralişti vizează obţinerea unor modele descriptive ale limbajului uman în genere, a unor scheme valabile pentru toate limbile. Dincolo de apreciabila lor diversitate, metodele de analiză structurală tind aşadar spre o acută formalizare a descrierii lingvistice, degajînd, pe cale inductivă, generalul de accidental, ceea ce este constant de ceea ce este variabil în structura şi funcţionarea limbilor. Punînd în practică exigenţa saussuriană referitoare la exactitatea şi caracterul necesar non-contradictoriu al descrierii lingvistice, învăţaţi precum Leonard Bloomfield (1887-1949), Louis Hjelmslev (1899-1965), André Martinet (1908-), Noam Chomsky (1928-) sau Eugenio Coseriu (1921-2002) ajung la constituirea unui inventar conceptual şi terminologic extrem de precis şi a unui bogat repertoriu de proceduri, corespunzătoare necesităţilor unei analize proprii, adecvate şi autonome a fenomenului lingvistic.

Cele mai cunoscute şi mai clar conturate metode de analiză structurală care s-au impus şi au creat adevărate şcoli sunt: analiza funcţională, analiza distribuţională, analiza în constituenţi imediaţi, analiza în trăsături distinctive şi metoda generativ-transformaţională.

6.2.4.1. *Metoda analizei funcţionale*

Promotorii acestei metode îşi propun drept obiectiv reducerea infinităţii fenomenelor concrete ale limbii, manifestate prin acte concrete de vorbire, la un număr restrîns de invariante, adică de unităţi lingvistice stabile, cu rol determinant în realizarea funcţiei (socotită de structuralişti fundamentală) comunicativ-referenţiale a limbajului. După cum putem constata la HJELMSLEV, *Prolegomene...*[25], p. 119 şi urm., analiza funcţională se întemeiază pe distincţia între formă şi conţinut. Principalele concepte operaţionale ale acestei metode sunt: variantă/invariantă, funcţie distinctivă, comutare şi substituţie. Se consideră că, datorită relaţiei inerente dintre planul expresiei şi cel al conţinutului, orice modificare reală în cadrul unuia dintre aceste două planuri antrenează o modificare echivalentă în

25. Tipărită mai întîi în 1943, capodopera lui Louis Hjelmslev *Prolegomene la o teorie a limbii*, fundamentează, sub numele de *glosematică*, propus de autor, una dintre cele mai coerente doctrine lingvistice moderne.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

cadrul celuilalt. Aceste modificări dintr-un plan care determină modificări echivalente în celălalt plan se numesc **invariante lingvistice**. Dacă o modificare într-unul din cele două planuri, al expresiei sau al conținutului, nu determină o modificare echivalentă în planul celălalt, atunci avem de a face cu o **variantă** a aceleiași unități lingvistice funcționale. Acest tip de analiză are în vedere rețeaua de **relații paradigmatice** în care sunt angrenate semnele lingvistice în cadrul unui sistem dat, adică relațiile bazate pe opoziție și excludere (v. *infra*, § 10.4.2). Finalitatea analizei funcționale este aceea de a alcătui inventarul de invariante ale limbii cercetate, prin degajarea funcțiilor distinctive ale tuturor unităților lingvistice. Prin **funcție distinctivă** se înțelege realizarea unui act de comunicare prin intermediul corelării opozitive a unităților lingvistice în cadrul unei structuri. În esență, analiza funcțională reprezintă descompunerea structurilor lingvistice concrete în scopul detașării și definirii invariantelor funcționale. Invariantele funcționale se află în raporturi de **comutare reciprocă**, pe cînd variantele sunt reciproc substituibile: „Invariantele sunt deci corelate cu comutare reciprocă, iar variantele sunt corelate cu substituire reciprocă" (HJELMSLEV, *Prolegomene...*, p. 150).

Spunem, de exemplu, că fonemele *a* și *o* se află în raport de comutare, întrucît, în cadrul complexelor sonore *lac* și *loc*, comutarea lor în planul formal are loc cu o modificare în planul conținutului respectivei înlănțuiri sonore. În raport de comutabilitate se află, în limba germană, fonemele *ā* (*a* lung) și *ă* (*a* scurt) în cuvinte precum *Bahn* [ba:n] 'drum, cale', respectiv *Bann* [ban] 'vrajă, farmec'. Același raport de comutabilitate îl regăsim stabilit în limba latină între forma de nominativ singular (*terrā*) și cea de ablativ singular (*terrā*) la substantivele feminine din prima clasă de declinare, opoziția de cantitate vocalică scurt/lung marcînd diferența funcțională cazuală. Cantitatea vocalică este însă inexistentă în limbi precum româna, fiind absolut indiferent dacă, în orice fel de contexte, un *a* este rostit mai lung sau mai scurt. Rezultă deci că *ā* și *ă* sunt invariante în cadrul sistemelor fonematice german și latin, dar variante ale aceluiași fonem în limba română. În latină și germană, *ā* și *ă* se află într-un raport de comutare, pe cînd în română, într-unul de substituție. Un alt exemplu. Oclusiva *p* și fricativa *f* se află în raport de comutare în limba română actuală, această opoziție îndeplinind o funcție distinctivă în cadrul unor contexte fonetice ilustrate, de exemplu, de perechea lexicală *pier/fier*, unitățile minimale *p* și *f* avînd valoarea unor foneme, adică a unor invariante. Între rostirile *pier* și *k'er* (ultima reprezentînd un fonetism

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

popular românesc, rezultat în urma fenomenului de palatalizare a oclusivei *p* în majoritatea graiurilor daco-românești) nu se constată însă nici o diferențiere semantică, în acest caz *p* și *k'* fiind variante ale aceluiași fonem, aflate în raport de substituire. Cu alte cuvinte, dacă prin substituirea unei unități fonetice cu o alta nu se creează modificări în planul conținutului semantic, avem de-a face cu simple variante fonetice (sau alofone), fără funcție distinctivă, ale unuia și aceluiași fonem. Metoda analizei funcționale a fost utilizată cu maximă eficiență în domeniul foneticii, aplicarea ei consecventă conducînd în fapt la inventarea fonologiei sau a foneticii funcționale de către savanți precum Nikolai Sergheevici Trubețkoi (1890-1938)[26] și Roman Jakobson (1896-1939), în cadrul Școlii lingvistice de la Praga, una dintre cel mai clar conturate direcții de cercetare ale structuralismului lingvistic.

Aplicată nivelului gramatical și celui lexical, metoda analizei funcționale nu a dat rezultate la fel de clare și coerente ca în fonologie. Unii lingviști consideră însă util să distingem între morfem și alomorf, adică între unitatea morfologică minimală din punct de vedere funcțional și eventualele sale variante, socotind că în fiecare limbă există un număr suficient de morfeme care cunosc variante aflate în raporturi de substituție non-distinctivă. De exemplu, morfemul-radical al verbului *a învăța* din română prezintă în conjugare variantele *învăț*, *înveți*, *învață*. Substituirea lor în vorbire nu are, într-adevăr, valoare distinctivă, în sensul că nu creează noi unități comunicative, structuri de tipul **(eu) înveț*, **(el) învață* reprezentînd nu alte unități comunicative, ci variante, eventual incorecte prin raportare la normă, ale formelor standard. Se poate totuși obiecta că cele trei alomorfe, */-ă-/*, */-e-/* și */-a-/* sunt reprezentate de foneme diferite, problema reducîndu-se de fapt la una de fonologie. Definindu-se alomorfele drept „reprezentări alternative ale unui morfem", în LYONS, *Introducere...*, p. 210 ni se oferă exemplul formării pluralului în limba română: dacă morfemul de plural este socotit [i], el ar fi reprezentat în structuri concrete de către alomorfele */i/*: *lupi*, */e/*: *case*, */uri/*: *lucruri* și */le/*: *oale*.

Încercînd să transpună și în sfera lexicului principiile funcționale valabile în fonologie și morfologie, specialiștii au inventat conceptul de lexem, un consens asupra valorii sale terminologice neputîndu-se însă

26. Opera sa capitală, *Grundzüge der Phonologie*, manual clasic al fonologiei moderne, a apărut postum, în 1939.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

stabili. Pe cînd în discursul lingvistic obişnuit tindem să identificăm noţiunea de l e x e m cu cea de c u v î n t, ca unitate lexicală minimală purtătoare de sens lexical, unii lingvişti utilizează acest termen pentru a desemna fie radicalul verbal al unei serii lexicale, fie radicalul verbal al unei serii paradigmatice. Lexem, în aceste două accepţiuni terminologice, ar fi, de exemplu, *copil*, ca bază de derivare pentru *copilărie şi copilăresc* (caz în care vom considera că secvenţele *-ărie* şi *-ăresc* sunt morfeme, respectiv sufixe derivative)[27], respectiv *cînt*, ca bază flexionară pentru *cînţi, cîntă, cîntăm, cîntaţi* etc. (în acest caz, *-i, -ă, -m, -ţi* sunt morfeme, şi anume desinenţe personale)[28]. Dacă am vrea să ducem încă şi mai departe analogia cu fonologia şi să considerăm lexemul o invariantă lexicală, va trebui să denumim *alolexeme* variantele sale, realizate în actele de vorbire concrete, i.e. *copilăresc* şi *copilărie*, respectiv *cînţi, cîntă* etc. Dar o analogie corectă cu distincţia între f o n e m şi a l o f o n din fonologie, adică dintre i n v a r i a n t ă şi v a r i a n t e l e f u n c ţ i o n a l e, ne-ar obliga să considerăm l e x e m ceea ce este ideal şi sistematic într-un cuvînt, ipostază pe care tindem să o surprindem prin definiţia lexicografică, iar v a r i a n t ă l e x i c a l ă, ceea ce în cuvînt este particular şi irepetabil unic cu fiecare întrebuinţare a sa. Această din urmă interpretare ne este sugerată de un pasaj din A. Philippide[29], în care reputatul lingvist ieşean pare să gîndească

27. *Cf.* MARTINET, *Elemente...*, p. 35: „Tradiţional se face deosebirea între *umbl-* şi *ă*, primul fiind numit semantem, iar al doilea morfem. Această terminologie are neajunsul de a sugera că numai semantemul ar fi înzestrat cu sens, în timp ce morfemul n-ar avea sens, ceea ce este inexact. În măsura în care distincţia este folositoare, ar fi mai bine să fie denumite **lexeme** acele moneme care îşi găsesc locul în dicţionar şi nu în gramatică, iar prin **morfeme** să se denumească cele de tipul lui *-ă*, care apar în gramatică. Monemele de tipul lui *pentru* sau *cu*, care figurează atît în dicţionar, cît şi în gramatică, trebuie clasate printre morfeme. Este de semnalat că un lexem ca *umbl-* figurează prin tradiţie în dicţionar sub forma *umbla*, adică urmat de morfemul *-a* al infinitivului".

28. *Cf.* LYONS, *Introducere...*, p. 224: „Deoarece majoritatea lingviştilor folosesc acum termenul «cuvînt» pentru a se referi la unităţi fonologice sau ortografice (...), vom introduce alt termen, *lexem*, pentru a ne referi la unităţile mai «abstracte» care apar în diferite «forme» flexionare potrivit regulilor sintactice implicate în generarea propoziţiilor".

29. *Principii de istoria limbii*, ed. G. Ivănescu – C. Pamfil, 1984, p. 11 (p. 5 în ediţia princeps): „Aceste cuvinte tip, ca orice idee, sunt nerealizabile, şi ori de cîte ori voim noi să vorbim, de ar fi vorba de o reprezentare, ori despre cea mai abstractă idee, tot la cuvinte ocazionale suntem nevoiţi să recurgem, adecă la un cuvînt reprezentare croit după norma cuvîntului tip. Acest din urmă serveşte ca model

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

într-o manieră structural-funcțională avant la lettre, operînd o distincție între cuvîntul-tip și cuvîntul-ocazional, adică exact între ceea ce am numi astăzi lexem și alolexem!

6.2.4.2. *Metoda analizei distribuționale sau distributive*

Desemnată adesea prin engl. *distributionalism*, această variantă a analizei structurale este o creație a școlii descriptiviste americane și se bazează pe principiile filosofice ale behaviorismului. Deschizătorii de drum în această direcție sunt Leonard Bloomfield, *Language* (1933), și Z.S. Harris, *Methods in Structural Linguistics* (1951). Potrivit concepției behavioriste, limba trebuie privită ca un corpus limitat de structuri inventate și întrebuințate de oameni ca elemente comunicative în cadrul comportamentului social al individului. În consecință, scopurile principale ale descrierii lingvistice ar fi determinate de necesitatea de a identifica, clasifica și descrie unitățile lingvistice pe baza posibilităților lor de a se combina între ele în plan sintagmatic, în acte concrete de vorbire. Lingviștii americani vorbesc despre distribuție ca despre o posibilitate a entităților limbii de a fi selectate în diferite contexte (sau vecinătăți), pe baza unor însușiri combinatorii care le sunt specifice, numite uneori și valențe combinatorii. În fluxul natural al vorbirii, orice element al limbii (fonem, morfem, lexem) se încadrează într-un lanț de relații combinative sau sintagmatice care definește contextul sau zona sa de distribuție.

Prin *context* se înțelege așadar mediul sau circumstanțele lingvistice ale unei entități a limbii în interiorul unui cuvînt, al unei sintagme sau al unui enunț, cu alte cuvinte ansamblul de elemente care preced entitatea în cauză și care îi succed în lanțul vorbirii. De exemplu, în șirul sonor *p - a - r - c*, reperabil în limba română, fonemele *p*, *a*, *r* și *c* contractează relații combinatorii, alcătuind prin co-prezența lor succesivă o unitate comunicativă, lexemul *parc*. Analiza distribuțională definește secvența *-arc* drept context al fonemului *p*, cu care acesta se află în raport de combinație. Dacă ne situăm în domeniul morfologiei, constatăm că orice morfem este selectat de un context discursiv determinat. De exemplu, în contextul *cantabam* (indicativ, imperfect, persoana I singular a verbului

---

oarecum, după care ne îndreptăm la fiecare moment vorbirea, el este uzul, elementul conservator în vorbire, în jurul căruia gravitează aceasta din urmă, pe care am putea-o numi vorbire ocazională, într-o continuă apropiere și iarăș îndepărtare de dînsul".

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

latinesc *cantare*), sufixul *-ba-*, marcă a imperfectului, apare între tema de prezent *canta-* şi desinenţa personală *-m*. În spirit distribuţionalist, spunem că sufixul *-ba-* a fost selectat de tema de prezent *canta-* în partea stîngă şi de desinenţa *-m* în dreapta. Forma *cantabam*, cu semnificaţia sa lexicală şi cu semnificaţiile gramaticale de modalitate, timp, persoană şi număr, se defineşte doar prin coocurenţa în context a elementelor componente (morfemelor) menţionate, exclusiv în succesiunea dată. Prin *distribuţia* unei unităţi lingvistice se înţelege aşadar ansamblul contextelor în care respectiva unitate este ocurentă în cadul unui corpus lingvistic (limbă istorică) dat.

În funcţie de caracteristicile contextului, se disting trei tipuri de distribuţii:

a) d i s t r i b u ţ i a l i b e r ă, care se referă la situaţiile în care contextul nu influenţează posibilităţile combinatorii ale unităţilor lingvistice. De exemplu, rădăcinile lexicale *cant-* şi *laud-* din limba latină se pot combina liber, cu sufixe diferite, precum în *canta-* sau *lauda-* (tema de indicativ prezent marcată de sufixul *-a-*), în *cantaba-* sau *ludaba-* (tema de indicativ imperfect marcată de sufixul *-ba-*), în *cantabi-* sau *laudabi-* (tema de indicativ viitor marcată de sufixul *-bi-*), sau în *cantav-* sau *laudav-* (tema de perfect marcată de sufixul *-v-*) etc.;

b) d i s t r i b u ţ i a c o m p l e m e n t a r ă, care apare în cazurile în care unităţile fonematice sau morfematice se exclud reciproc, indiferent de context. De exemplu, în cazul alternanţei fonetice *oa/o* din rom. *ploaie/ploi*, care are valoarea unui morfem auxiliar de exprimare a opoziţiei singular/plural (pe lîngă desinenţele specifice), *oa* şi *o* sunt socotite de distribuţionalişti drept variante combinative sau poziţionale ale aceluiaşi morfem. Tot astfel, *n* dental şi *n* nazal din cuvintele franţuzeşti *nôtre* şi, respectiv, *non* ar fi variante combinatorii ale fonemului */n/*. În mod similar, morfemele *-ă* şi *-e* sunt considerate variante poziţionale ale desinenţei de persoana a III-a singular, la indicativul prezent al unor verbe româneşti (*umblă/face*), iar *-m* şi *-o*, variante poziţionale ale desinenţei verbale personale pentru persoana I singular la verbele latineşti (*sum/canto*). Morfemul-articol pentru genul masculin în limba română prezintă la singular nominativ variantele poziţionale *-l* şi *-le*, după cum este selectat de contexte diferite, precum *dealul* sau *muntele*. Spunem în acest caz că situaţia contextuală definită de substantivele masculine de declinarea a II-a terminate în consoană selectează articolul *-l*, iar cele terminate în *-e* selectează varianta poziţională *-le* a articolului hotărît.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

c) d i s t r i b u ț i a d e f e c t i v ă, ce caracterizează situația cînd unitățile lingvistice minimale pot, în funcție de context, fie să se substituie, fie să se excludă reciproc. De exemplu, pentru marcarea pluralului substantivelor neutre, în limba română avem desinențele *-e* și *-uri*. De regulă, aceste desinențe se exclud reciproc (spunem *creioane*, dar nu și **creionuri*, *timpuri*, dar nu și **timpe*). Sunt însă și contexte în care cele două desinențe se pot substitui reciproc, ca în cazul așa-numitelor substantive neutre cu „dublă formă de plural": *chibrite/chibrituri*.

Obiectivul principal al analizei distribuționale este, în concepția promotorilor ei, realizarea unui inventar pe cît posibil exhaustiv al unităților lingvistice (foneme, morfeme, lexeme) ale unei limbi, împreună cu posibilitățile lor combinatorii. S-ar obține astfel o serie de c l a s e d e d i s t r i b u ț i e, care ar constitui nucleul unei clasificări mult mai rafinate (dar și mult mai dificil de realizat!) decît clasificarea tradițională în părți de vorbire, care se bazează, indistinct, pe criterii formale și semantice. Rezultate notabile au fost obținute prin aplicarea metodei distribuționaliste în domeniul fonematicii și al morfematicii, în clasificarea tipurilor de foneme și morfeme pe criterii sintagmatice.

6.2.4.3. *Metoda analizei în constituenți imediați*

Prezentîndu-se ca o tehnică de abordare a structurilor lingvistice, această metodă este înrudită cu analiza distribuțională, avîndu-și, ca și aceasta, originile în behaviorismul american. Promotorii acestei metode analitice încearcă să evite astfel insuficiențele analizei gramaticale de tip tradițional, bazată pe prezentarea opozitivă a „părților de vorbire" și a „părților de propoziție", precum și pe îmbinarea indistinctă a criteriului formal și a celui semantic. Împărtășind idealul tuturor teoreticienilor structuraliști, acela de a obține o descriere completă și noncontradictorie a structurilor limbii, adepții acestui tip de cercetare propun, drept concepte operaționale, noțiunile de c o n s t i t u e n t i m e d i a t, s i n t a g m ă și e x p a n s i u n e, cu ajutorul cărora ar fi posibilă descompunerea corectă a oricărui enunț lingvistic.

Prin constituent imediat se înțelege o secvență lingvistică rezultată din descompunerea unei unități sintagmatice de rang superior[30]. Operația de

30. *Cf.* BLOOMFIELD, *Language*, p. 160: „The common part of any (two or more) complex form is a linguistic form; it is a *constituent* (or *component*) of these

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

descompunere în constituenți imediați este progresivă, dinspre macro-unități de tipul frazei pînă la morfemele (eventual, pentru unii cercetători, fonemele) minimale. Leonard Bloomfield, care a introdus de fapt conceptul de constituenți imediați (engl. *immediate constituents*) în celebra sa operă *Language* (1933), limitează analiza doar pînă la nivelul morfemelor, unitățile minimale dotate cu sens. Așa încît, propoziția *Poor John ran away* se descompune mai întîi în componenții *poor John* și *ran away*; forme complexe la rîndul lor, componenții detașați se descompun mai departe în morfemul *ran* și adverbul *away*, la rîndul său o formă complexă, analizabilă în morfemul *a-* și *way*. Sintagma *poor John* este analizabilă și ea în morfemele simple *poor* și *John*[31].

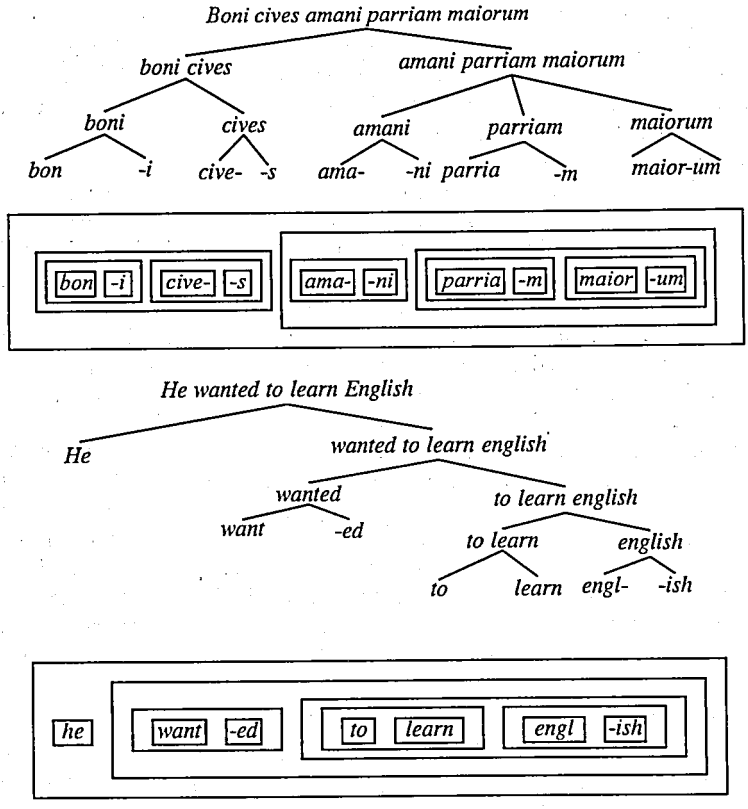
Urmașii lui Bloomfield au mers mai departe în direcția formalizării extreme a analizei, propunînd introducerea unor reprezentări grafice ale operației de descompunere în constituenți imediați. Se cunosc două modele de diagrame, una pe principiul arborescenței, alta geometrizantă. Iată cum s-ar putea reprezenta, potrivit acestei metode, analiza în constituenți imediați a propoziției latinești *Boni cives amant patriam maiorum* și a celei englezești *He wanted to learn English*. Mai întîi, potrivit modelului arborescent propus de Z.S. Harris (1909-1992) și apoi după tipul de schemă „cutii închise una într-alta" propus de Ch.F. Hockett (1916-2000):

---

complex forms. This constituent is said to be *contained in* (or to be *included in* or to *enter into*) the complex forms".

31. BLOOMFIELD, *Language*, p. 161: „The number of these *ultimate constituents* may run very high. The form *Poor John ran away* contains five morphemes: *poor, John, ran, a-* (a bound form recurring, for instance, in *aground, ashore, aloft, around*), and *way*. However, the structure of complex forms is by no means as simple as this; we could not understand the forms of a language if we merely reduced all the complex forms to their ultimate constituents. Any English-speaking person who concerns himself with this matter, is sure to tell us that the *immediate constituents* of *poor John ran away* are the two forms *poor John* and *run away*; that each of these is, in turn, a complex form; that the immediate constituents of *ran away* are *ran*, a morpheme, and *away*, a complex form, whose constituents are morphemes *a-* and *way*; and that the constituents of *poor John* are the morphems *poor* and *John*. Only in this way will a proper analysis (that is, one wich takes account of the meanings) lead to the ultimately constituent morphemes".

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Conceptul de s i n t a g m ă, întrebuinţat frecvent în analiza în constituenţi imediaţi[32], desemnează o macro-unitate lingvistică, stabilită în cadrul unor ierarhii şi pe baza unor relaţii combinatorii între unităţi de rang inferior. Se vorbeşte astfel de sintagme nominale (*cei frumoşi* – articol + adjectiv, *elev silitor* – substantiv + adjectiv, *livadă de meri* – substantiv + prepoziţie + substantiv, dar şi *omul* – substantiv + articol),

32. Ca termen tehnic, *sintagmă* rezultă din atribuirea unei valori terminologice precise cuvîntului grecesc *σύνταγμα* 'combinaţie, alcătuire' (< vb. *συντάσσω* 'a pune la un loc: a aranja, a combina').

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

singagme verbale (*să fi cîntat* – conjuncție + auxiliar + participiu; *gîndind corect* – gerunziu + adverb), sintagme adeverbiale (*mai bine, foarte departe* – adverb + adverb), sintagme prepoziționale (*la stînga* – prepoziție + substantiv) etc. Orice sintagmă este așadar compusă din cel puțin două elemente invariante și se încadrează, la rîndul ei, într-o unitate sintagmatică superioară.

Cît privește acum conceptul de expansiune, întrebuințat în cadrul analizei în constituenți imediați, există două accepțiuni metodologice, sensibil diferite: cea emisă de descriptiviștii americani și cea practicată de André Martinet. Pentru cercetătorii americani, expansiunea este o operație care ar trebui să-l conducă pe analist la reducerea mulțimii de enunțuri posibile la un număr finit de scheme sau de invariante sintactice. Două enunțuri sunt în expansiune unul față de celălalt în măsura în care termenii componenți au aceeași distribuție – adică aceeași capacitate de a fi selectați în contexte identice – și o dezvoltare sintagmatică egală sau superioară. De exemplu, enunțul *copiii citesc* reprezintă o expansiune a enunțului *profesorul explică*, întrucît ambele sintagme au aceeași structură. După Martinet, prin expansiune se înțelege posibilitatea de a adăuga unui enunț un termen sau un grup de termeni fără ca enunțul să înceteze de a fi enunț și fără a modifica raporturile reciproce din termenii componenți inițiali. Cu alte cuvinte, expansiunea este fenomenul care face posibilă operația de segmentare în constituenți imediați descisă mai sus[33].

6.2.4.4. *Metoda analizei în trăsături distinctive sau a analizei componențiale*

O altă metodă analitică structurală este aceea care pornește de la principiul că la baza procesului infinitei multiplicări și combinări a elementelor limbii stau un număr redus de invariante sau unități neanalizabile, care transgresează specificul fiecărei limbi, avînd deci caracterul unor

33. *Cf.* MARTINET, *Elemente...*, p. 168-169: „Numim **expansiune** orice element adăugat unui enunț care nu modifică raporturile reciproce și funcția elementelor preexistente. Dacă enunțul constă dintr-un monem predicativ izolat, orice adăugare a altor moneme care nu modifică caracterul predicativ al monemului primitiv reprezintă o expansiune a predicatului inițial; aceste moneme vor putea fi de cele mai diverse tipuri: pornind de la enunțul românesc *mergi!* obținem prin expansiune *mergi repede!* cu un monem autonom, *mergi să-l cauți* cu o sintagmă dependentă cu bază predicativă, *mergi la vecină!* cu o sintagmă autonomă, *mergi repede să-l cauți la vecină!* cu trei din aceste elemente reunite".

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

„universalii structurale". Aceste unități neanalizabile de bază au un caracter abstract, ele rezultă din operația intelectuală a abstractizării intelectuale presupuse de orice demers științific și sunt denumite trăsături distinctive sau pertinente. Metoda analizei componențiale a fost practicată inițial în fonologie și extinsă apoi și în domeniul semanticii lexicale. Dacă avem în vedere nivelul fonetic, se consideră astfel că orice fonem este reprezentat de suma unor trăsături distinctive, definite prin modalitatea de articulare și locul articulării, de intensitatea și timbrul sunetelor verbale emise. De exemplu, fonemul românesc /p/ are următoarele trăsături distinctive: „ocluziune" + „labialitate" + „surditate". Înlocuirea oricăreia din trăsăturile distinctive menționate conduce, chiar cu păstrarea celorlalte trăsături, la realizarea altui fonem: înlocuind caracterul ocluziv prin „fricativitate", obținem fonemul /f/; înlocuind „labialitatea" prin „dentalitate", obținem, în cazul dat, fonemul /t/; înlocuind „surditatea" prin „sonoritate", obținem /b/. Unul din creatorii fonologiei structurale moderne, Roman Jakobson, apreciază că orice sistem fonologic poate fi redus la o variantă de combinație a unui grup de 12 trăsături distinctive binare de tipul „sonor"/„non sonor", „ocluziv"/„non-ocluziv", „labial"/„non-labial", „fricativ"/„non-fricativ", „nazal"/„non-nazal" etc. Dacă aprecierile lui Jakobson sunt corecte, în sensul că diversitatea fonologică a tuturor limbilor cunoscute poate fi redusă la un număr clar definit de constante („trăsături distinctive"), înseamnă că unul din idealurile străvechi ale cercetătorilor limbajului, acela de a identifica „universalii lingvistice", a fost realizat.

În domeniul semanticii lexicale, metoda analizei componențiale a fost practicată de învățați precum B. Pottier, E. Coseriu sau A.J. Greimas, iar în lingvistica românească, de cercetătoarele Angela Bidu-Vrînceanu și Narcisa Forăscu. Unitatea minimală de conținut este denumită sem (pl. seme); o reuniune de seme care acoperă sensul lexical al unui cuvînt alcătuiește un sememe, adică, în termeni tradiționali, o fasciculă de note semantice din conținutul unui cuvînt caracterizată printr-un singur sens. Totalitatea sememelor unui cuvînt alcătuiește lexemul, prin urmare, unitatea semantică minimală cu valoare comunivativă. În lexiconul oricărei limbi, majoritatea cuvintelor sunt polisemantice, de aceea, prima operație a analizei semice o constituie dezambiguizarea, adică disocierea lexemelor, descompuse apoi în sememe și, în cele din urmă, în seme. Rezultate relativ acceptabile a produs această metodă atunci cînd a fost aplicată la zone semantice restrînse și relativ ușor cuantificabile, cum sunt numele de

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

culori, numele pentru relații de rudenie (întrebuințîndu-se trăsături distinctive precum „linie directă"/„linie colaterală", „linie ascendentă"/ „linie descendentă", „relație inerentă"/„relație liberă" etc.), numele animalelor etc. În rest, analiza semantică integrală a întregului lexicon al unei limbi rămîne o operație extrem de laborioasă, dacă nu cumva o țintă imposibil de atins.

6.2.4.5. *Metoda generativ-transformațională*

O anumită fervoare în cîmpul cercetărilor lingvistice a produs în deceniile al șaptelea și următoarele din secolul trecut inventarea metodei generativ-transformaționale, care a părut multora metoda ideală pentru descrierea structurilor lingvistice și pentru explicarea mecanismului de funcționare a limbilor. Teoria generativ-transformațională a fost formulată progresiv de savantul american N o a m C h o m s k y (n. 1920), începînd cu lucrările *Sintactic Structures* (1957) și *Aspects of the Theory of Syntax* (1965), și s-a bucurat de un succes internațional rapid. Asimilînd inițial terminologia și conceptele de bază ale distribuționalismului american – N. Chomsky a fost discipolul lui Z . S . H a r r i s –, lingvistul american a sesizat principalele insuficiențe ale analizei distribuționale și ale analizei în constituenți imediați și a relevat faptul că defectul principal al distribuționalismului constă în considerarea limbii drept un corpus de unități lingvistice, cînd în realitate limbajul constă în capacitatea omului de a genera un număr infinit de enunțuri pe baza unui număr relativ restrîns de unități și reguli de generare. Perspectiva teoretică propusă de Chomsky se mai deosebește de metodele analitice ale structuralismului „clasic" într-un punct esențial: pe cînd structuraliștii își propun s ă d e s c r i e limba, fundamentîndu-și demersul pe un număr finit de texte, inventatorul gramaticii generative declară că urmărește s ă e x p l i c e creativitatea omului ca producător de acte de limbaj, cu alte cuvinte, să explice cum se poate ca fiecare dintre noi să poată crea un număr practic infinit de enunțuri lingvistice diferite pornind de la un număr finit de reguli. Atît gramatica tradițională, cît și cele de tip structuralist au un caracter t a x o n o m i c , pe cînd modelul generativ propus de Chomsky ambiționează să fie e x p l i c a t i v . Abordînd limba nu ca pe o structură dată ce trebuie descrisă, ci ca pe o facultate umană de a produce mesaje, Chomsky efectuează o mutație de perspectivă filosofică în abordarea teoretică a limbajului, reintegrînd în structura discursului științific modern ideile logiciste referitoare la limbaj cuprinse în *Gramatica de la Port-Royal*, cea mai cunoscută gramatică de acest tip.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Renunțînd atît la conceptul de invariantă, cît și la conceptele de context și clasă de distribuție, Chomsky își propune să definească o serie finită de reguli pe baza cărora să se poată formula oricare dintre enunțurile posibile într-o limbă. „Invariante" nu mai sunt deci „structurile", ci „regulile".

În concepția chomskyană, accentul teoretic se deplasează dinspre structurile lingvistice în sine spre relațiile dintre aceste structuri și cei care le produc. Capacitatea unui vorbitor de a recunoaște și a înțelege toate enunțurile corecte într-o limbă dată și de a formula un număr infinit de enunțuri în limba respectivă este numită de Chomsky c o m p e t e n ț ă (engl. *competence*). Aceasta este o dimensiune comună tuturor vorbitorilor unei limbi și se bazează pe facultatea universală a limbajului, adică pe capacitatea înnăscută a fiecărui om de a produce/înțelege mesaje dotate cu sens. Realizarea in actu, de către vorbitori, a variatelor posibilități de formulare a enunțurilor constituie, după Chomsky, p e r f o r m a n ț a (engl. *performance*). Mulți lingviști au văzut în această dihotomie terminologic-conceptuală a lui Chomsky o reformulare, dintr-o perspectivă predominant pragmatică, a opoziției saussuriene l a n g u e / p a r o l e[34]. Competența mea ca vorbitor al limbii române reprezintă așadar suma posibilităților pe care le am de a construi eu însumi și de a recunoaște și înțelege mulțimea enunțurilor românești (scrise sau orale) corecte din punct de vedere gramatical, de a decoda și dezambiguiza enunțurile ambigue și de a recunoaște enunțurile cu conținut asemănător, în ciuda diversității structurării lor. În afară de cunoașterea particulară a unei limbi istorice date, competența lingvistică implică și acea facultate universală a limbajului care transgresează structura particulară a fiecărei limbi. Ar exista deci, în logica argumentării chomskyene, niște universalii sintactice care guvernează generarea tuturor enunțurilor concrete, în toate limbile.

În spațiul dintre competență și performanță se înscrie g r a m a t i c a g e n e r a t i v ă, înțeleasă de Chomsky drept un ansamblu abstract de reguli și restricții a căror respectare în vorbire conduce la producerea unor enunțuri admisibile într-o limbă dată, adică la enunțuri recunoscute drept corecte din punct de vedere gramatical, și doar pe acestea. În această accepție, gramatica generativă trebuie văzută deopotrivă ca forma concretă

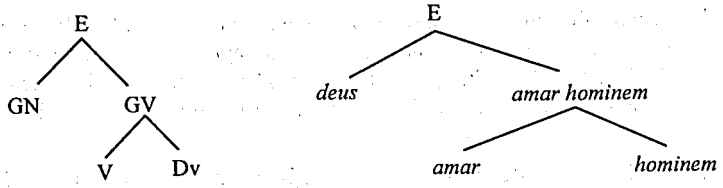
34. *Cf.*, de exemplu, DUCROT – SCHAEFFER, *Noul dicționar...*, p. 192: „Opoziția lui Chomsky joacă același rol ca și cea propusă de Saussure: dat fiind că studiul limbii trebuie să fie independent de cel al vorbirii, dar nu și invers, competența trebuie să poată fi studiată înaintea performanței, fiind în același timp fundamentul necesar studierii acesteia (sau, altfel spus, constituirea unei gramatici generative este prealabilă oricărei psihologii a limbajului)".

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

pe care o ia competența vorbitorului, dar și ca model teoretic descoperit și descris de lingvist. Chomsky vorbește despre două c r i t e r i i d e a d e c v a r e a oricărei gramatici generative. Mai întîi, orice gramatică generativă corectă trebuie să genereze t o a t e enunțurile dintr-o limbă și d o a r pe acestea. În al doilea rînd, această gramatică trebuie să corespundă cunoașterii intuitive pe care vorbitorii o posedă cu privire la enunțurile posibile în limba lor. Lingvistul nu inventează așadar o gramatică, ci o descoperă așa cum funcționează ea în mod automat prin actele performative ale vorbitorilor.

Principalele concepte operaționale ale gramaticii generative sunt s t r u c t u r a d e s u p r a f a ț ă (engl. *surface structure*), s t r u c t u r a d e a d î n c i m e (engl. *deep structure*) și r e g u l i l e d e t r a n s f o r m a r e. În disocierea între structura de suprafață și structura de adîncime a unui enunț se pornește de la observația empirică banală că, pe de o parte, unul și același conținut informațional îl putem exprima prin enunțuri diferite și, pe de altă parte, unul și același enunț poate avea semnificații diferite. De exemplu, în limba latină, enunțurile *Deus amat hominem* 'zeul îl iubește pe om' și *Homo amatur a deo* 'omul este iubit de către zeu' pot fi considerate echivalente din punct de vedere semantic, întrucît formulează în mod diferit același conținut informațional. Exemplul invers este și el frecvent reperat. Sintagma latinească *amor deorum*, literal 'iubirea zeilor', poate fi decodificată în două moduri, și anume: 1. 'iubirea oamenilor față de zei: (< *oamenii iubesc pe zei*) sau 2. 'iubirea zeilor față de oameni' (< *zeii îi iubesc pe oameni*). În primul exemplu avem de a face cu o sinonimie sintactică, în cel de-al doilea, cu fenomenul de ambiguitate. În cazul sinonimiei se consideră că o structură de adîncime a generat două structuri de suprafață, iar în cazul ambiguității avem de a face cu convergența către aceeași structură de suprafață a două structuri de adîncime diferite. Structura de adîncime reprezintă așadar un model abstract care, supus regulilor de transformare, conduce la realizarea în planul expresiei a unei structuri de suprafață. Structura de adîncime interesează componenta semantică a limbii (sau chiar pe cea ontologică!); la acest nivel, vorbitorul construiește sau decodează semnificația enunțului interpretînd conținutul semantic al morfemelor aflate în relații sintagmatice. Structura de suparafață apare ca o realizare în planul expresiei a structurii de adîncime. Grafic, structura de suprafață poate fi reprezentată ca o structură ierarhică (după procedeul analizei în constituenți imediați), într-o schemă în care simbolurile au valorile următoare: E = enunț, GN = grup nominal, GV = grup verbal, V = verb, Dv = determinant verbal.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Procesul de trecere de la structurile de adîncime către structurile de suprafață este guvernat de regulile de generare, care sunt de două tipuri:

1. Regulile sintagmatice (*Phrase structure* = PS) sunt acele reguli care, prin disocieri succesive, generează un şir de morfeme numit şir de bază (pentru exemplul de mai sus: *deus – amare – homo*). Pe baza acestor reguli sintagmatice, se generează configurația invariantă a unei structuri de adîncime, ceea ce Chomsky denumeşte *indicator sintagmatic*, adică schema abstractă pe baza căreia se pot formula enunțuri diverse, cu grade diverse de complexitate. Schema menționată mai sus (E = GN + GV) poate genera o mulțime de alte structuri de suprafață, precum:
   (1) *Deus amat hominem.*
   (2) *Dei amant homines.*
   (3) *Dei imortales amant homines.*
   (4) *Boni dei romanorum amabant semper homines.*
   etc.

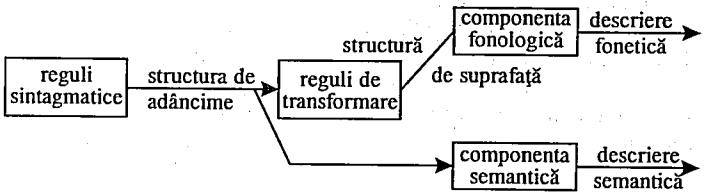
Acest proces de generare de noi enunțuri este posibil datorită acțiunii unui al doilea tip de reguli generative, şi anume:

2. Regulile de transformare, care guvernează transformarea structurii de adîncime într-o structură de suprafață, determinînd modificări diverse în planul expresiei (expansiuni, permutări, substituiri etc.), nivelul semantic rămînînd mereu constant.
   Sunt distinse două tipuri de transformări, şi anume:
   a) transformări obligatorii, care sunt obligatorii în mod necesar, pentru ca un şir de bază să poată genera enunțuri acceptabile din punct de vedere gramatical. Acest tip de transformări guvernează generarea tuturor enunțurilor citate mai sus. Enunțurile care suferă doar transformări obligatorii sunt denumite *enunțuri-nucleu.*

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

b) transformări facultative, care nu sunt obligatorii pentru a genera un enunț acceptabil și reprezintă opțiuni individuale ale vorbitorului, prin care se adaugă note semantice inexistente în șirul de bază. Acest tip de transformări guvernează generarea enunțurilor (3) și (4).

Întregul proces de generare este reprezentat de Chomsky prin următoarea schemă:

Generarea oricărui enunț implică așadar trei componente:

1. componenta sintactică (sintagmatică) centrală (numită adesea și simbolică);
2. componenta semantică;
3. componenta fonologică.

Vorbitorul construiește (sau identifică) structura de adîncime pe baza cunoașterii regulilor sintagmatice de bază – în special a celor recursive, care permit generarea unui număr infinit de enunțuri –, a conținutului categorial și lexical al unităților lingvistice, ca și a regulilor de transpunere, care pun în act funcțiile și relațiile gramaticale. Această etapă reprezintă componenta sintactică a generării enunțului. Componenta semantică intră în joc atunci cînd vorbitorul construiește semnificația enunțului prin amalgamarea contextuală a conținuturilor semantice ale morfemelor intrate în relații sintagmatice. În fine, componenta fonologică, activată pe baza cunoașterii particularităților distinctive și funcționale ale fonemelor aparținînd sistemului fonologic al limbii respective, se află la dispoziția vorbitorului pentru a construi structura de suprafață a enunțului care reprezintă, cum am văzut deja, interpretarea, pe baza unor reguli de transformare, a componentei semantice situate în structura de adîncime.

După cum se vede, aplicarea acestei metode oferă avantajul de a pune în evidență relațiile strînse dintre planurile sintactic, semantic și fonologic

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

ale limbii, în cadrul procesual al limbii, văzută ca activitate de producere şi decodificare a unor enunţuri. Prin disponibilitatea sa pentru formalizare, modelul oferit de generativismul chomskyan, trecut prin succesive faze de rafinare, a constituit punctul de plecare pentru unele încercări de a inventa gramatici computaţionale şi programe de traducere automată.

Larg acceptată în special în mediile universitare din lumea anglo-saxonă şi avînd adepţi în toată lumea, inclusiv în ţara noastră, teoria lingvistică chomskyană a fost totuşi adesea criticată pentru numeroasele ei deficienţe şi chiar inadvertenţe[35].

6.3. Concluzii: caracterul complementar al metodelor de cercetare lingvistică

Diversitatea metodelor şi procedeelor practicate de lingvişti în epoca modernă subliniază marea complexitate a fenomenelor lingvistice şi, deopotrivă, dificultatea epistemologică de a inventa o metodă unică, sigură, general şi definitv acceptată de toţi cercetătorii. O anumită tendinţă ascendentă, în sensul clarificării conceptuale cel puţin, este totuşi sesizabilă. Comparativismul istoric a atras mai întîi atenţia asupra faptului că la o înţelegere a naturii limbajului nu se poate ajunge decît prin studiul comparativ a cît mai multor limbi, în scopul degajării unor constante. Afirmaţia de însemnătate capitală a lui Humboldt, după care limba trebuie privită deopotrivă ca o activitate creatoare (*enérgeia*), dar şi ca un produs care poate fi descris (*ergon*) ne oferă, dincolo de consecinţele sale teoretice incalculabile, şi un criteriu de clasificare a metodelor şi tipurilor de abordare în lingvistică, în funcţie de accentul pus pe una dintre aceste două dimensiuni. Preocupîndu-se în mod prioritar de faptele lingvistice concrete în evoluţia lor, în încercarea de a da o explicaţie istorică modificărilor lingvistice, Neogramaticii şi urmaşii lor au abordat limbile în dinamismul lor istoric. Interpretînd ca pe un imperativ metodologic cerinţa lui Saussure de a se proceda la o descriere exhaustivă şi non-contradictorie a modelului semiologic al limbilor naturale, structuraliştii au mutat accentul cercetării pe dimensiunea statică a limbilor. În fine, unele abordări mai recente recuperează din nou demersul de tip „energetic", numai că perspectiva istorică este substituită cu una pragmatică. Sunt semne îmbucurătoare că abordarea istorică şi cea descriptivă se pot concilia într-un tip de demers superior ca grad de adecvare.

35. O critică radicală a chomskianismului la IVĂNESCU, *Die Erzeugung der Rede*, *passim*.

BDD-B326-07 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)